

"האמת היא בשבילו הסנסציה הגדולה ביותר" בן-ציון כ"ץ, עיתונאי לוחם

נורית גוברין

אכן נמנה עם העיתונאים שלא היססו לשלם את המחיר על כך, ואף שילמו אותו.

את דעתו של בן-ציון כ"ץ עצמו על "העיתונות הסנסציונית" בעיתונו הארץ-ישראלי **חדשות** (1938-1940) הביא מאיר שלו ברשימתו החיננית, "יש לי עוד חדשות בשבילך" (**חדשות**, 1.3.1985): "הסנסציה היא לחם חוקן של כל עיתון, אבל זהו כל זמן שאין הסנסציה עלולה להזיק למי שהוא, לפגוע במי שהוא, לצער את מי שהוא. אולם העיתונים שלנו אינם יודעים להבדיל בין סנסציה לסנסציה, אינם יודעים מה אסור ומה מותר, וכנגד זה יש למחות בכל תוקף".⁴

דוד לאור, ברשימה שפרסם לכבוד יובל השמונים של בן-ציון כ"ץ ("בן ציון כ"ץ", **מעריב**, 3.2.1956), סיפר על ה"סקופ" הראשון שלו, שכבר בו הסתכן אבל נחלץ בשלום. היה זה "נוסח החוקה שעמד להעניק הצאר בימי התסיסה המהפכנית", שהשיגו "הודות לקשריו המצוינים". לימים גילה בן-ציון כ"ץ שהשיג את נוסח החוקה הרוסית החדשה באמצעות ידידו, הנסיך אובולנסקי, "ידיד נאמן של עם ישראל", שהכירו באמצעות הברון גינצבורג.⁵ העיתונים המתחרים כעסו מפני שנאלצו "להעתיק מן 'הזמן' העברי השנוא את הטקסט המלא של הקונסטיטוציה". "לא היתה לממשלת הצאר הברירה אלא 'להכחיש' את הנוסח שהופיע בעתון העברי ולהכריז עליו כ'לא מדויק'. כ"ץ עצמו נחקר בידי השלטונות מהיכן לקח את הצעת החוקה שהיתה שמורה בסודיות עליונה. 'הרי פירסמתם בהכחשה שאין זה הנוסח המדויק', ומה זה איכפת לכם אם מפרסמים אי-דייק שכזה? נסתתמו הטענות".⁶

לא כך היה ב"סקופ" השני, הידוע יותר. בן-ציון כ"ץ נדון לשנת מאסר על שפרסם בעברית את "כרוז ויבורג" "כרוז המרד", בעיתונו **הזמן**. "הכרוז הוויבורגי", כתבה רות בקי,⁷ נקרא על שם "העיר ויבורג שבפינלנד, שבה התכנסו בראשית יולי 1906 מאתיים צירי הדומה הראשונה ופירסמו מינשר שקרא לאזרחי רוסיה להפסיק ולשלם מדים ולסרב לשרת בצבא. היתה זו קריאה למרי אזרחי, מפי נציגיו הראשונים של העם, לאחר שנות אלף של משטר אוטוקרטי טוטליטרי [...] הממשלה הצארית הורתה לשרי הפלך לא לפרסם בשום דרך את דברי הצירים או כל מחאה שיביעו בוויבורג". בן-ציון

מעורבות משנה היסטוריה

איש אמיץ ורב פעלים היה בן-ציון כ"ץ. הוא היה מעורב במספר רב של אירועים בהיסטוריה של עם ישראל. התערבותו השפיעה לא רק על גורלו האישי, אלא גם על מהלך ההיסטוריה. הוא היה איש ציבור, מדינאי ודיפלומט, עיתונאי ועורך, היסטוריון וחוקר, עיתונאי חוקר, פובליציסט ואוהב סופרים וספרים, לוחם פעיל ומפעיל, מושך בחוטים מאחורי הקלעים, נועז, שקול והרפתקן. הוא היה יעד ושותף פעיל להתרחשויות היסטוריות הן בתקופת המהפכות ברוסיה בשנים 1905 ו-1917 והן בתולדות עם ישראל, כגון משפט בייליס (1913), משפט שטייגר בפולין (1922), משפט רצח ארלוזורוב (1933) ופרשת אלטלנה (יוני 1948). כל מה שעשה, עשה בלהט ובהתמסרות ללא גבולות, מכוח אמונתו בנושא שעליו נלחם. בן-ציון כ"ץ לא רק ליווה את ההתרחשויות, אלא היה גם מעורב בהן באופן פעיל, השפיע על המהלכים ואף שינה אותם. מעטים הם אלה שאפשר לומר עליהם בפה מלא משפט כזה.¹

תולדות חייו של בן-ציון כ"ץ משולבים בתולדות עם ישראל לבלי הפרד. הוא נמצא תמיד "בנקודות-המוקד של מאבקי היהדות הרוסית" (יעקב רבי, **על המשמר**, 1.4.1983). כדי להבין את פעילותו ואת מעשיו, יש להכיר את ההיסטוריה של רוסיה במיוחד בתקופת המהפכה הראשונה (1905) ובתקופת מהפכת אוקטובר (1917), את העולם היהודי והכללי במזרח אירופה ובמערבה (ברלין), ואת ההיסטוריה של היישוב בארץ בתקופה שבין שתי מלחמות העולם ובעשר השנים הראשונות לאחר הקמתה של מדינת ישראל. בן-ציון כ"ץ היה בעל תעודת העיתונאי הרשמית הראשונה של מדינת ישראל.²

כותרת המאמר, "האמת היא בשבילו הסנסציה הגדולה ביותר", היא ציטטה ממה שכתב עליו אב"א אחימאיר ביובל השבעים שלו **בהמשקף**, 21 בנובמבר 1945. הדברים כונסו בספרו **עין הקורא** (עמ' 169-173), תחת הכותרת הקולעת: "לימין האמת".

בנימוקי השופטים שהעניקו לו את פרס סוקולוב לעיתונות בשנת 1956 נכתב, בין השאר, שהיה "מבחינה מקצועית אבי אבות ה'סקופים' בעיתונות העברית". זו גם הכותרת שהעניקה רות בקי למאמרה עליו.³ אבל ניסוחו של אב"א אחימאיר מדויק וקולע יותר: הסקופ האמיתי היה גילוי האמת, בכל מחיר ועל אף המחיר. והוא

לבין חיי עולם של החוקר, אבל פעילותו כעיתונאי וכאישי ציבור השאירה את חותמה לדורות וגם בזכותה זכה לחיי עולם. על שילוב זה כינה אותו ברוך קרופניק (קרוא) "בהגיעו לשיבה" (ביובל השבעים): "ספרא וסיפא. גם במדעו הוא לוחם" (גליונות, כרך יח, חוברת י-יא [תש"ה]). על המאבק בין שתי הנטיות בתוכו הצביעו רבים, כגון אב"א אחימאיר ("על ארבע הסערות", חרות, 21.2.1958): "ההווה 'הרג' בנשמתו את העבר. ההיסטוריה הנעשית והולכת הסיחה מדעתו של כץ את ההיסטוריה שכבר נעשתה. ההיסטוריון נדחק הצידה מפני העיתונאי, הפובליציסטן".

זיכרונות בוני היסטוריה

בן-ציון כ"ץ תיעד את תחנות חייו השונות ואת פעילותו הציבורית הענפה והמגוונת, ותיאר גם את חוויותיו מתקופת ישיבתו בבית הסוהר. זיכרונותיו פורסמו בעיתונים רבים, כונסו לראשונה באביב 1963 וחזרו ופורסמו במהדורה מתוקנת שנערכה בידי בתו רות ליבנית ז"ל, בשנת תשמ"ג/1983, בספר **על עיתונים ואנשים**, בהוצאת צ'ריקובר, עם מבוא של ג' קרסל. אלה הם "זיכרונות בוני-היסטוריה", אבני הבניין של רבים מהנושאים שבן-ציון כ"ץ היה מעורב בהם. כל מי שיבוא לכתוב על אחד הנושאים הללו בהיסטוריה היהודית והארץ-ישראלית, בעיתונות או בספרות, אינו יכול בלעדיהם.

"אלף דברי רכילות" ידע בן-ציון כ"ץ "לספר – והם היוצרים הרי את ההיסטוריה 'הגדולה'" (דוד לאזר, "בן ציון כ"ץ", **מעריב**, 3.2.1956). אב"א אחימאיר העיד ש"כץ, שהיה היסטוריון בכל מהותו, היה אדיש בהחלט להיסטוריה הפרטית שלו, אעפ"י שהשאר אחריו זכרונות כתובים ומודפסים באידיש. מאורע פרטי היה משאיר רושם בזכרונו של כץ רק במידה, שהיה לאותו ענין ערך ציבורי כללי" ("על ארבע הסערות", חרות, 21.2.1958). ומאיר גרוסמן כתב עליו כי "הוא בעצמו היה מעין חלק בלתי נפרד של התקופות אשר תאר" (מאיר גרוסמן, "בן-ציון כץ ז"ל – מאחרוני העתונאים העצמאיים", **הבוקר**, 5.3.1958).

הזיכרונות כתובים בחן ובהומור, מתוך הכרת ערך עצמית אבל בלא התנשאות, תוך דיוק מרבי בפרטי הפרטים הקשורים לאנשים ולמאורעות. הזיכרונות ההיסטוריים שכתב כולם קשורים בו, במאורעות שלקח חלק פעיל בהם והיה עד להם ובאנשים שהכיר מקרוב והיה לו שיג ושיח עמם. רבים מאישים אלה היו מחוגי האריסטוקרטיה היהודית, אבל גם מראשי המדברים בחוגים של הרבנים והחסידים. "פרקי-קורות אלה [...] נקראים כסיפור-מתח, ומתקיים בהם מה שאמר פעם פרופ' דב סדן: – אין לך דבר אקטואלי יותר מן העבר" (יעקב רבי, **על המשמר**, 1.4.1983).

במסגרת זו אין אפשרות להזכיר את כל הנושאים שבן-ציון כ"ץ היה מעורב בהם, השפיע על מהלכם וכתב עליהם "מנהמת לבו". הם מחכים לביוגרפיה המפורטת שתיכתב עליו. בדף המתווה של "קווים לביוגרפיה" פורטו תחנות חייו השונות כטיטה ראשונה, המחייבת המשך מחקר. ברשימה הביבליוגרפית שצורפה לו נזכר מבחר מדבריהם של אלה שכתבו עליו. על רובם כתב בזיכרונותיו רבי העניין, ועל חלקם כתבו אחרים בהזדמנויות שונות, במיוחד ב"תאריכים עגולים": יובל השבעים (1945) – עם סיום מלחמת העולם השנייה; יובל השמונים (1955) ופטירתו בגיל 83 (1958).

כ"ץ החליט לפרסם בכל זאת, "למרות שידע שהוא צפוי למאסר ולהפסקת האישור להוציא את העיתון". על כך נגזרה עליו שנת מאסר ב-1908. את האפשרות שניתנה לו לברוח מן המאסר דחה בטענה "שאין זה נאה לכתוב ולברוח, ושאינו מוכן לשבת במאסר גם יותר משנה משום שכל עסקן וסופר מזיני צריך להיות אחראי למעשיו" (**על עיתונים ואנשים**, עמ' 74).

גרשון שופמן, שהכירו עוד מתקופת שטיבל ואחר כך נפגש עמו בארץ, כתב עליו פעמיים בהערכה רבה. ברשימה הראשונה, "בן ציון כץ ב'העבר'" (ידיעות אחרונות, כ"ז ניסן תשי"ד, 30.4.1954), ציטט מזיכרונותיו את המשפט שמצא חן בעיניו: "הישיבה בבית הסוהר, למרות כל אי-הנעימות שבישיבה מאחורי הסורג, נשארה בזכרוני כאחת השנים הטובות שבחיי". רשימתו של שופמן מסתיימת במילים: "מימארים אין ספור נכתבו על ישיבה בבתי-סוהר, אבל כזאת, כמדומה, עוד לא כתב איש. הבו גודל לו!!!"

לא פעם מצא בן-ציון כ"ץ את עצמו, בשם ה"אמת" שלו, בר-פולגתא לחבריו, למפלגתו ולמהלכים של החוגים שהיה מקורב אליהם ושלא הסכים לדרכם. בהזדמנויות אלה לא ויתר על עמדותיו, לא התקפל ועשה כל מאמץ לבטא את האמת שלו, אם לא מעל דפי העיתונות הרי בחוברות ובכרוזים שהוציא בכוחות עצמו.

כל חייו הוא נאבק בין הכוחות השונים שהתרוצצו בו: איש המחקר ואיש העיתונות; הסופר והעיתונאי; החוקר-ההיסטוריון והעסקן הפעיל והמעורב. המשותף לכולם היו המחשבה העצמאית, אי ההליכה בתלם, והאישי השש לפולמוס, למאבק, לוויכוח והוגן. והוא הגשים את שתי נטיותיו לסירוגין. ראשית דרכו הייתה כחוקר, המשכה כעיתונאי, לאחר מכן כעסקן במובן הטוב והישן של המושג וסיומה בחזרה למחקר, כאחד ההיסטוריונים הבולטים של תקופת בית שני. מקובל להציג מאבק זה כמאבק בין חיי עשה של העיתונות

הקלעים וצייד כיד הבקיאות הטובה עליו חומר תלמודי לסניגורים, ויש לו חלק לא-מעט בזיכוי של בייליס. ידועה השאלה שבה פנה הסניגור – לפי הצעת כ"ץ – ל'מומחה' הצורך פארייניטיס: 'מתי חיתה גברת בבא קמא?' ותשובתו של 'מומחה' פסלתו מיד.¹¹ פרשה זו חזרה וסופרה בידי רבים מכותבי הזיכרונות בגירסאות שונות, עם תוספות של פרטי פרטים המחיים אותה. כך, למשל, דוד לאזר, ברשימה ליובל השמונים של בן-ציון כ"ץ (מעריב, 3.2.1956) תיאר בפירוט את חלקו הנכבד של בן-ציון כ"ץ במשפט בייליס:

כוחם של עורכי-הדין [...] היה גדול בתורת המשפטים ובתכסיטי משפט ולא בתורה שבכתב ושבעל-פה, בתלמוד ובפוסקים [...] בן-ציון כ"ץ ישב אז באולם בית-המשפט המחוזי בקיבוץ על פסל העתונאים כשליחו המיוחד של עתונו "הזמן" [...] אך למעשה שאיר את המלאכה בידי אחר ומעט מאד כתב על עצם המשפט. לעומת זאת, סיפק את החומר המדעי לסניגוריה. הוא גילה לראשונה שכל חוות דעתו של פארייניטיס אינה אלא תרגום מדוייק פחות או יותר של "אכספרטיוה" דומה שהגיש למשפט בימי עלילת הדם של טיסה-סלאר בהונגאריה בסוף המאה הקודמת. הכומר האנטישמי ד"ר רוהלינג, שנהרסה כליל על ידי הרב ד"ר בלוך מווינה. כך הציע לסניגורים להעמיד בפני פארייניטיס עשר שאלות שנוסחו על ידו – והם קבלו את ההצעה. רק אוסקאר גרוזנברג הזהיר והיסס, מתוך חשש שמא בכל זאת יידע הגוי להשיב. "בשום פנים ואופן לא ידע", שכנע אותו כ"ץ התלמיד-ההחכם, שהכין את השאלות הפשוטות ביותר, כגון מה זה "חולין" – המסכת אשר ציטט ממנה ה"מומחה" – מה זה "בימות" וכו".

ההימור של בן-ציון כ"ץ הצליח וה"עד המומחה" לא ידע לענות עליהן, כולל אותה שאלת מלכות שטמן לו בעניין "בבא בתרא": "מתי חיתה בבא בתרא ומה היה תחום פעולתה?" כידוע, פירושה של המילה "בבא" ברוסית – אישה זקנה. "נייה זנאיו" (לא יודע) השיב המומחה הנרגז, ואז לא יכול כ"ץ להתאפק ופרץ בצחוק רם. נשיא בית הדין ציווה להוציא מן האולם,¹² מכיוון שפסק הדין "חצי-חצי" [הכומר לא הורשע בעדות שקר, כפי שרצה בן-ציון כ"ץ] לא סיפק את תביעתו של בן-ציון כ"ץ לצדק, הוא דרש להאשים את הכומר פארייניטיס בעדות שקר, אבל בינתיים פרצה המלחמה והעניין בוטל. גם לאחר מותו של "העד המומחה", לא הרפה בן-ציון כ"ץ ודרש לחדש את המשפט מעל דפי עיתון העם שהוציא לאור במוסקבה. בסופו של דבר נשפטו אלה שלקחו חלק במשפט מטעם התביעה בידי הבולשוויקים.

המאבק השני היה בפולין (1922), בעלילת הדם שנרקמה כנגד הסטודנט היהודי שטייגר, שהואשם ברצח נשיא פולין, גבריאל נרוטוביץ' (1865-1922), לאחר "שאשה העידה כי ראתה ששטייגר, סטודנט יהודי, הטיל פצצה על הנשיא. ובן-ציון כ"ץ מצא את הרוצח האמתי והוא הוציא את ההודיה מפיו והוא הפנה את כל חוד המשפט מן היהודי אל הרוצח האמיתי" (אייזיק רמבה, "פרשת האזכרה לבן ציון כ"ץ", העבר, ו [אלול תשי"ח], עמ' 21). הרוצח היה הצייר ומבקר האמנות, פרופסור אליגיוס נייבאדומסקי (ויקיפדיה).¹³

המאבק השלישי היה בארץ ישראל (1933) במשפט רצח ארלוזורוב ובהאשמת אברהם סטבסקי וצבי רונבלאט ברציחתו ואב"א אחימאיר בשידול לרצח.¹⁴ יוסף קלוזנר השווה את עמדותיו בתקופה משפט רצח ארלוזורוב ל"מה שעשה אמיל זולא בימי משפט-דרייפוס" (המשקיף, 23.11.1945).¹⁵ בן-ציון כ"ץ הצליח לשכנע את

המלצה הטובה ביותר היא לקרוא בספר זיכרונות מרתק זה, הנקרא כרומן היסטוריו-דוקומנטרי לכל דבר. במסגרת זו, כאמור, הדברים יסתמכו בעיקר על מה שכתבו אחרים עליו.

רשימת הנושאים החשובים שלא ידובר בהם כאן היא, כאמור, ארוכה ומפוארת. אין אפשרות לעסוק בספרי המחקר ההיסטוריים שלו, בהשקפות המובעות בהם ובהערכת תרומתם; אין אפשרות לעסוק בעיתוני הזמן שערך, באפיונם, בחשיבותם ובתרומתם לעיתונות העברית, לספרות ולסופרים העבריים ולחיים התרבותיים והציבוריים בשנים שהופיעו. גם חלקו בעיתונות האידיש עדיין מחכה למחקר מיוחד.⁸ אין גם אפשרות לתאר את מסלול צמיחתו, אלא לרמז עליו בלבד: החל בילדותו בבית אביו הרב כ"עילוי" צעיר, "העילוי מדויג", "ילד פלא" בלשון ימינו, המשיך בהתפתחותו כמשכיל בהשפעת עיתון הציפירה שנוזמן לידי בעת ביקורו בוילנה, והשפעת הקריאה בספרי ההשכלה של זמנו. רבים הזכירו נושא זה בדבריהם עליו, כך, למשל, במלאות שלושים לפטירתו, סיפר אסף גולדברג (חרות, 28.2.1958) כי "בהיותו בגיל 17 בערך, שלח מחקר על נושא תלמודי לחיים זליג סלוננימסקי, עורך 'הציפירה' דאז ואחד מראשי המשכילים העברים ברוסיה. סלוננימסקי, שלא הכירו עוד, כמובן, וחשבו לרב זקן ש'נתמשכל', העוסק במחקר התלמוד, ענה לו תשובה במכתב ארוך ונמלץ עם סלסולי תוארים מרובים מעין: לכבוד הרב, הגאון, המופלג, צני מלא ספרא, החכם והחוקר התלמודי, מורנו ר.... הידיעה על המכתב עשתה לה חיש כנפיים בעיירה וכל דוידג היתה כמרקחה. שמו של כ"ץ נתפרסם מיד בכל הסביבה והוא נעשה ידוע-שם גם כמשכיל". שלבי התעצבות אישיותו והתעצמותה, כאוטודידקט מובהק, יש בהם מסימני "הביוגרפיה הקלסית" של בני דורו, ובהם משה לייב לילינבלום; יהודה לייב גורדון; נחום סוקולוב, אחד העם, מיכה יוסף ברדיצ'בסקי. זהו רומן חניכה מובהק של בן-יהוד, אישי וטיפוסי גם יחד. בן-ציון כ"ץ היטיב לתאר את כל אלה בחלק הראשון של זיכרונותיו על דרכו "מן העיירה לכרך", שתחנותיה היו דוידג – וילנה – פטרבורג. הוא הצליח להפוך את הביוגרפיה הפרטית שלו ל"משותפת לרבים" כפי שניסח זאת ג' שופמן, ובה בעת להבליט את ייחודו. תולדות חייו הן, למעשה, פרקים בתולדות יהדות רוסיה מסוף המאה התשע-עשרה ופרקים בתולדות עם ישראל, ארץ ישראל ומדינת ישראל.

חמישה מאבקים

ייסקרו כאן בקצרה חמישה ממאבקי הצומת שלו כעיתונאי לוחם; מעטים מרבים יותר. ארבע פעמים לפחות התערב בן-ציון כ"ץ התערבות פעילה בעלילות דם ובסכנות מלחמת אחים.⁹ במאבק החמישי, חודשים אחדים לפני פטירתו, התפלמס עם דוד בן-גוריון. יש לשער שהיו מאבקים נוספים, ידועים פחות,¹⁰ ברוסיה, בפולין ובארץ ישראל.

המאבק הראשון היה ברוסיה, ב"עלילת בייליס" (1913), שבו סיפק לעורכי הדין את המקורות העבריים כנגד האשמת היהודים בשימוש בדם בפסח (על עיתונים ואנשים, עמ' 75-79). ברוך קרופניק (קרוא) (גליונות, כרך יח, חוב' י-יא [תש"ה], עמ' 219), הזכיר את אחד הסיפורים המשעשעים מפרשה לא-משעשעת זו: "כשהתחיל עניין בייליס, שזעזע את העולם, עמד כ"ץ מאחורי

בימי מלחמת העולם הראשונה בניצחונן של תורכיה וגרמניה בעלת בריתה, וגינה את ז'בוטינסקי במילים חריפות "על שהוא מסכן את הישוב ביסודו גדוד לעזרת האנגלים". מסקנתו: "חלילה להפריד בין התנועה הציונית והחזון הזה, כי רק בעזרת שניהם הגענו עד היום". בן-גוריון, במכתבו הראשון אליו (מיום ה' באלול תשי"ז, 1.1.1957), פתח בשבחו של בן-גוריון כ"ץ, אבל בטון של דבריו היה יותר משמץ של התנשאות ביחסו לו "טעויות": "כקורא ותיק שלך, אשר לא תמיד מסכים לדבריך, אבל יודע אותך כאיש-אמת, אם כי ככל בן-תמותה – אתה מסוגל לפעמים לטעות בידיעת העובדות, אני רואה חובה לעצמי להעמיד אותך על טעויות אחדות בדבריך". לאחר תגובתו של בן-גוריון כ"ץ מיום י"ד באלול תשי"ז (10.9.1957), חזר בן-גוריון במכתבו מיום כ"ו באלול תשי"ז (22.9.1957) וייחס לו "חוסר בקיאות בספרות הפועלים הארצישראלית", אבל הפעם דיבר אליו "בגובה העיניים" והודה "שיש גם במקצת חילוקי-דעות עקרוניים בינינו בדברים אחדים". "חליפת המכתבים [...] עוררה הד רב והביאה למערכת מכתבי ומאמרי תגובה רבים של קוראים", כפי שנכתב על ידי מערכת ה**בוקר**, מתוכם פורסמו שלושה בלבד, "מחוסר מקום": של פרופ' יוסף קלוזנר, של דוד פורטר ושל יוסף ויניצקי (**הבוקר**, ל' בתשרי תשי"ז/ח/25.10.1957). כאמור, אין אפשרות במסגרת זו להרחיב את הדיבור על פולמוס זה.

חברים מספרים על בן-גוריון כ"ץ

רבים מאלה שזכו להכיר את בן-גוריון כ"ץ בתחנות חייו השונות ונפגשו עמו בשלבים שונים של חייהם חשו שלפניהם אדם המעלה, שזכות נפלה בחלקם להכירו, והנציחו את דמותו ומהלכיו בזיכרונותיהם. כתב הזיכרונות המובהק זכה להיות מונצח בזיכרונותיהם של אחרים.

כמה מוטיבים חוזרים בזיכרונות אלה. ביניהם: 1. עדויות על כוח הזיכרון המופלג שלו ואישיותו הסוערת; 2. פיזור נפשו יוצא הדופן; 3. הרוסית הרצוצה שבפיו, מגרעת שנהפכה למעלה ובזכותה הצליח במקום שאחרים נכשלו. 4. עדויות אופי על יושרו, על אומץ לבו ועל רדיפת האמת בכל מחיר, על אף המחיר הכבד שהיה עליו לשלם לעתים קרובות.

בן-גוריון כ"ץ עצמו ידע שמספרים עליו "כל מיני סיפורי מעשיות" והעיר בהומור, לפי עדותו של י"ד ברקוביץ: "אלא שאיני בטוח אם נכונים הם".¹⁹ עדויות אלה ואחרות מגלות שלא פעם גדול כוחו של המיתוס מכוחה של המציאות. חיזוק לעדויות על עילגות לשונו הרוסית מצוי בזיכרונותיה של רעייתו, ד"ר שרה הרכבי-כץ, שסיפרה כי "כולם חיבבו אותו והיו משוחחים אתו שעות, למרות הרוסית הגרועה והגרמנית הרצוצה שלו" (**העבר**, ו [אלול תשי"ח], עמ' 11). זו וטענה (בשיחתנו הטלפונית מיום 19.12.2007) שאביה ידע רוסית היטב ושאלו היא יודעת מה מקור הזיכרונות על הרוסית הרצוצה שבפיו. בכל אופן העדויות על עילגות הרוסית שבפיו, במיוחד בכל הקשור למבטא, חוזרות בזיכרונותיהם של רבים; אבל בעיקר מעידות העדויות על היותו אישיות יוצאת דופן, שכל מי שהכירוהו התברכו בכך והוסיפו נופך ממשי או בדוי כדי להחיות את הדמות, ולא פחות מכך את מי שזוכר אותה.

הרב קוק בחפותם, ולגרום לו להגיב על המשפט. בכך מנע, לדברי רבים, מלחמת אחים.

המאבק הרביעי, שבו מסתיימים זיכרונותיו, היה בהתערבותו בפרשת אלטלנה (יוני 1948).¹⁶ בן-גוריון כ"ץ פנה "בכרוז לאנשי חרות, ובגין בראשם", והצליח "לפרסם את הכרוז ולהפיץ אותו ביום הנורא". מטרת הכרוז הייתה למנוע "סכנה איומה של מלחמת אחים במדינה החדשה". באותו כרוז כתב, כפי שסיפר בפרק החותם את ספר זיכרונותיו: "כתבתי ששני עוסק עכשיו בדברי ימי ישראל בתקופת הבית השני והוברר לי שהמאבק הפנימי בין המפלגות היהודיות הוא שהביא לחורבן הגדול ואסור שיחזור בבנין המדינה החדשה" (על **עיתונים ואנשים**, עמ' 164).

במאבק החמישי, חודשים אחדים לפני פטירתו, התפלמס בן-גוריון כ"ץ מעל דפי ה**בוקר** ובמכתבים פרטיים עם דוד בן-גוריון, שפורסמו לאחר מכן בעיתון. כותרת מאמרו של בן-גוריון כ"ץ, "החזון המשיחי והאידיאולוגיה הציונית" (**הבוקר**, ג' באלול תשי"ז, 30.8.1957), שבו הגיב על חליפת מכתבים בין דוד בן-גוריון לבין נתן רוטנשטרייך, מבטאת את נושאי הפולמוס. המאמר גרר אחריו פולמוס נרחב, אידיאולוגי ועקרוני, מעל דפי ה**בוקר**, ואולי גם בעיתונים נוספים. אין ספק שזהו ויכוח נכבד ומסועף ובו עלו השאלות המהותיות המפרידות בין שתי השקפות העולם – זו הסוציאליסטית, המדגישה את ההגשמה האישית" שייצג דוד בן-גוריון, וזו האזרחית, המדגישה את החזון ואת האידיאולוגיה. למעשה זהו ויכוח על "זכות ראשונים" ועל השאלה חלקן של מי גדול יותר ביישוב הארץ. כל אחד מהם פירש באופן שונה את ההיסטוריה הרחוקה והקרובה, והזיר את ברר הפלוגתא שלו מחלקו המרכזי בהגשמת הציונות. לא פחות משמלמד הוויכוח על העמדות השונות של שני הזרמים האידיאולוגיים, הוא מלמד על אופיים של המתווכחים. לצורך הוויכוח, בהתאם לחוקיות הקבועה של ז'נר הפולמוס,¹⁷ כל צד מייחס לחברו עמדות מסוימות ושולל ממנו אחרות, כדי לבסס את עמדותיו שלו. הפולמוס, בתקופה שהאידיאולוגיה הייתה בסיס להתפלגות המפלגתית, מצדיק מחקר נרחב. כאן יוזכרו בקצרה שלביו הראשונים בלבד.¹⁸

בן-גוריון כ"ץ התנגד לדעתו של דוד בן-גוריון "כי העליה לארץ, ורק היא [ההגשמה במקור] הקימה את מדינת היהודים!" בזכות "החזון המשיחי" ולא בזכות ה"אידיאולוגיה הציונית". בהמשך הגן על אנשי העלייה הראשונה, שלדעתו בן-גוריון זלזל בהם בשל היותם "אוגנדיסטים" ומסירתם את "כל העבודה לערבים שכר זול", וטען כי עלייתם "באה בעיקר מתוך החזון המשיחי", וכי היו "אוגנדיסטים" "רק מתוך יאוש", לרבות אליעזר בן-יהודה. אשר לאנשי העלייה השנייה, הוא טען כי "ברל כצנלסון וחבריו" "לא הציעו מעולם הדישה למדינה יהודית" ו"לא שמענו כזאת משום עסקן בתנועת הפועלים". עוד הוא יצא כנגד מאמרו של אליעזר שטיינמן "ב'העולם' וב'כתובים'" [1930] "שארץ ישראל אינה המרכז (בה"א הידיעה), אלא מרכז ככל המרכזים כמו ורשה ועוד, לא יצאו בן גוריון וברל כצנלסון במחאה כנגד זה". והוסיף: "ואני הייתי היחידי שיצאתי נגדו". בשצף קצף יצא בן-גוריון כ"ץ, הפעם כהיסטוריון, כנגד זלזולו של בן-גוריון "בעבר הקרוב או הרחוק בגולה" והעדפתו את תקופת הבית הראשון. כדרכו של ויכוח, גם כאן אין מחמיצים הזדמנות לנגח את היריב על טעויות היסטוריות, כגון דבריו של אוסישקין, שהאמין

עצבני זה, נתון כל עת וכל שעה [...] לזעזועים נפשיים, להתרגשות בלתי פוסקת ומריטת עצבים, תמיד במירון נגד הזמן". וכך בן-ציון כ"ץ "העיתונאי" נדון

לחיות תמיד בסערה, תמיד בהרפתקה. להתרגש ולהתרוצץ ולא לקפוא על השמרים ולא לשמור על עצמו, ולא לשקוט ולא לנוח אלא לרדוף כל ימי החיים אחרי ה"סקופ" העתונאי [...] להתרחק ולהתרגז, לקבל כל רגע שבק־לב ולעמוד תמיד במערכה, לנהל מלחמת יחיד נגד דעת הציבור, לשחות נגד הזרם ולהיות לא־פופולארי, אי־שריב ומדון, תוסס ונסער – בקיצור להיות עיתונאי גזעי בכל רמ"ח אבריו.

על כוח זכרוננו העיד ברוך קרוא: "כץ בא מהתלמוד, היה אחד האחרונים שזכר את התלמוד ממש בעל פה. לכץ לא היתה ספריה, הוא לא צריך היה לספריה. ידע תמיד מה שדרוש לו". (העבר, ו [אלול תשי"ח], עמ' 19).

יצחק גרינבוים תיאר אותו בתקופת סגירתו של הזמן (1909 בערך): "לא היה איש שיחה. [...] גם הליכותיו היו מוזרות קצת. היה מדוכא, מאוכזב ומר נפש". ובשנת 1916 בעצם ימי המהפכה "נשארה בזכרוני משום מה תמונה של כץ המסתובב שקוע במחשבות ואינו רואה איש אפילו כשהוא עובר על פניו ממש" (העבר, אלול תשי"ח, עמ' 7).

פיזור הנפש

אולי לא מיותר להעיר שמן הבחינה הפסיכולוגית אנשים הנראים בעיני הסביבה כמפוזרים, דווקא מרוכזים מאוד בעניין חשוב המעסיק אותם, עד שכל הדברים האחרים מתבטלים בפניו. דוד לאזר, שהביא כמה מ"סיפורי מעשיות" אלה, העיר שהייתה בהם "ודאי גוזמה" (מעריב 3.2.1956).

דוד ורדי, שחקן הבימה, העיד על "קולו הרך, הצפצפני והצרוד" וכן על כך "שהיה ידוע כמפוזר־נפש" (העבר, ו [אלול תשי"ח], עמ' 14). ועוד סיפר, כי "הסופר רבניצקי היה מומחה גדול להוציא את הרוח ממפרשיו של בן-ציון כץ ולא נתן לו הזדמנות להתרחק". ורדי ציטט את רבניצקי שאמר: "כביתי את המיחם בעודו בחומו והפכתי את הגחלים הלוחשות לאפר". ורדי סיפר על "החפזון" המתמיד שהיה תמיד נתון בו, על אף שבאותם ימים "כבר לא היה בעל עתון משלו ולא היה לו לאן להיחפז" (שם, עמ' 15).

זלמן שניאור וי"ד ברקוביץ, שהכירו אותו מקרוב בתקופת הזמן, השאירו זיכרונות רבי עניין הכתובים ביד אמן של סופרים. חשוב להדגיש את הבדלי הגיל: בן-ציון כ"ץ היה בשנת 1903, שנת ייסוד הזמן, בן 28; זלמן שניאור היה בן 17 וי"ד ברקוביץ היה בן 18. בין השאר המחישו את פיזור נפשו. תיאורו של שניאור הוא חי, רענן והומוריסטי: "ראשית כל בן-ציון כ"ץ העורך הראשי – עילוי ו'פרופיסור מפוזר', המתהלך מאז הבוקר בין הסופרים העובדים על דוכניהם, מי בעמידה ומי בישיבה. שתי ידיו שלובות לו על גבו הכפוף עם עתון־בוקר רענן, שהובא זה עתה מן המדור התחתון. מעתון זה הוא קורע מטליות שלמות, תוחב אל פיו ולועס. ואם אזל לו חומר־לעיסה זה, הריהו בא כחתף על עוזר מערכת זה או אחר, מושך מעל דוכנו כתבי־יד, וכהרף עין נלעס גם זה ואיננו. [...] עובדה היא שכל העוזרים והסופרים במערכת המנויים ולא מנויים לעיל, היו מסכנים את כתבי־היד שלהם להזניחם רגע אחד על דוכנם, בלי השגחה פרטית מפני תאבוננו היוצא מן הכלל של בן-ציון כץ, שבא לו ודאי בירושה מן

יש להתייחס לזיכרונות על בן-ציון כ"ץ כפי שמתייחסים לזיכרונות בדרך כלל, ביחס של כדהו וחשדהו, ולהפעיל עליהם את "מד המהימנות"²⁰. הזיכרונות, עם כל אי מהימנותם, ממחישים ומחיים את אישיותו של האדם שאותו זוכרים והופכים אותה לדמות חיה ופעילה. אבל בזיכרונות כמו בזיכרונות. בין כותבי הזיכרונות היו שהכירו היטב ומקרוב את האיש; אחרים הכירוהו באופן שטחי בלבד וניזונו מזיכרונותיהם של אחרים. היו לא מעטים ש"רענו" את זיכרונם באמצעות קריאה בזיכרונותיו של בן-ציון כ"ץ, הפנימו אותם ויצרו את הרושם שאלה הם דברים שהיו עדים להם או זכו לשמוע מפיו. אפיזודות רבות חוזרות בנוסחים שונים בזיכרונות וקשה לברר מי היה הראשון שטבע את הנוסח ואם הם אכן מסתמכים על זיכרונם או על זיכרונותיו של בעל הדבר עצמו. מטבע הדברים כל כותבי הזיכרונות הם גברים, להוציא את זיכרונותיהן של רעייתו, ד"ר שרה הרכבייכץ, המכנה אותו "מר כץ" או "כץ" ואף פעם לא בכינוי "בעלי", ושל בתו רות ליבנית. דוד לאזר, ברשימתו ליובל השמונים של בן-ציון כ"ץ (מעריב, 3.2.1956) בחתימה ד. דיוקנאי, סיפר שהיה מכונה מפי חבריו העיתונים "בדרך חיבה ובקיצור: בן-כץ".

כוח הזיכרון המופלג והנפש הסוערת

הסיפור החוזר על ילדותו הוא שהיה "עילוי גדול" ונקרא "העילוי מזויג". כבר בהיותו כבן 15 היה בקי בש"ס ובפוסקים וחיידש חידושים. אבל היה גם חצוף לא קטן. א' ליטאי (ספר השנה של העיתונאים, תש"ז) הביא ביובל השבעים משמו של הרב ר' יצחק ניסנבוים, מספר זיכרונותיו עלילי, תיאור של ילדותו של בן-ציון כ"ץ. בין השאר סיפר כיצד הביאו סבו לפניו מ"מ (ממלא מקום) רב העיר, ר' יעקב חריף, והנער שאל אותו "איזו קושיא. וכאשר ענה לו הרב איזו תשובה, צעק הנער: 'הנך מפטפט! כמובן – הוסיף ליטאי – היתה חוצפה זו נאותה ל'עילוי'..." (שם, עמ' 247). הביטוי החוזר המאפיין אותו בדברי הכותבים עליו היה "בור סוד שאינו מאבד טיפה", אבל גם "מעייין מתגבר, מחדש חידושים משלו" (שם, עמ' 248). ועוד כתב שהיה "בעל מזג סוער" ודרש עליו את הפסוק "ראית תלמיד חכם רתחן – התורה היא המרתחה אותו" (שם, עמ' 248). הוא כינה אותו בשם "העילוי החצוף". ספריו שבאו "להוכיח לרבנים ולשוחטים שהם מחמירים בעניני טריפות הריאה [...] ואינם חסים על ממונם של ישראל ומונעים אכילת בשר מפי מעוטי יכולת", עוררו תשומת לב רבה ופולמוסים גדולים בשל למדנותו ובקיאותו, וגם בשל גילו הצעיר. ליטאי מסביר את אי יכולתו של בן-ציון כ"ץ לבדוק את כתב היד של תלמוד ירושלמי מגנזי הברון דוד גיזנבורג בכך שהיה "בעל מזג סוער ורתחן, ששורש נשמתו היתה העתונאות", ולכן "לא יכול היה להתרכז בהוצאת ה'ירושלמי', עבודה המצריכה דקדקנות [...] על כל נקודה" (שם, עמ' 250).²¹

יוסף קלוזנר כתב על מזגו הסוער: "אורייתא דקא מרתחא ליה" (התורה היא המרתחת אותו), ועל־כן אינו יכול לשתוק. והוא אומר את האמת אפילו בפני מי שסכנה לדבר אמת בפניו" (המשקיף, תש"ה).

דוד לאזר, ברשימה ליובל השמונים של בן-ציון כ"ץ (מעריב, 3.2.1956), העיד שאופיו הסוער של בן-ציון כ"ץ הוא המזג העיתונאי הקבוע וכי "גם האדם השקט ביותר לפי מזג רוחו, העובד במקצוע

המקומית, כשהמטרה היתה מתחילה להציק קצת לעתון העברי הזה שהרחיב לשונו יותר מדי, היה העורך נוטל, או ביותר דיוק: חטף – את אדרתו, את הכובע ואת הסודר על הצואר ורץ אל התחנה, כדי "ללכת" לפטרבורג. ואין זה חשוב, אם הכובע הושם על הראש כסדרו או מהופך, או אם האדרת היתה פרופה כהלכה.

בן-ציון כ"ץ הצליח במקום שנכשלו אחרים: ידיעה חלקית של הלשון הרוסית

זהו אולי אחד המיתוסים המרכזיים שנטווה סביב דמותו כדי להסביר את הצלחתו, גם אם אינו עומד תמיד במבחן המציאות. הקישור בין היותו "כבד פה" לבין משה רבנו בולט בדברי רבים מן הזוכרים.

ג' שופמן ניסה להסביר לעצמו ולקוראיו מדוע הצליח בן-ציון כ"ץ במקום שנכשלו אחרים וכך כתב עליו:

בן-ציון כץ [...] התרוצץ בפטרבורג, התייצב לפני השלטונות והשתדל לטובת כתבי-העת בעברית ובאדיש, טען ותבע והשיג. יצחק גרינבוים במאמרו בחוברת זו [העבר, ב נ"ג] משתומם: "לא הבינתי ואיני מבין גם עכשיו, איך הגיע כץ לקשרים אלה. קשה לי לתאר שיחה רוסית בינו לבין מיניסטר רוסי בממשלת הצאר. לא משום שהרוסית שלו היתה פגומה, אלא משום אופן דיבורו וסגנונו דבריו, שהוא שונה עד למאוד מכל מה שהורגל בו פקיד גבוה מהאדמיניסטרציה הרוסית. ואפשר משום השוני הזה דווקא היה עושה רושם והטו אוזן לדבריו". גרינבוים ניחש כאן מה, אבל לא עד גמירא. כן, "משום השוני הזה" המיניסטרים הרוסים ההם, למרות הכול, חוש היה להם והם הריחו בו, בכך, את האורייגיל, משהו מ"המאור שביהדות", לכשתרצו, והעדיפוהו על היהודי ה"אירופי", בעל חיתוך-הדיבור המצוחצח. זהו.²⁶

יצחק גרינבוים כתב בזיכרונותיו, "פגישותי עם בן-ציון כץ", לאחר מותו, בין השאר:

עוד חותמו של בית המדרש והישיבה על פניו, תנועותיו ולשונו הרוסית, והנה נפתחו לפניו שערים לא רק בעולמה של האינטליגנציה הרוסית, אלא גם של הפקידים הגבוהים ואפילו ראש עיריית פטרבורג, טולסטוי, ממשפחת האצילים הרוסים המפורסמת. הוא היה מקרב אותו, מקבלו בחדר עבודתו הפרטי וגם, כפי שסיפרו, ממלא את בקשותיו. לא רק האצילים הפולנים אלא גם הרוסים היתה להם חולשה ליהודים "מקוריים", בעלי ידיעות שרשיות [...] הם העדיפו אותם על היהודים שעשו מאמצים להידמות בלשונם ובכל הוויות אליהם הגויים. [...] עם יהודי כבן-ציון כץ דיברו לא כעם אחד מהם אלא כעם יהודי אמיתי, שעורר בהם כבוד ואימון. ניגונו היהודי בלשונו הרוסית לא צרם את אזניהם, ובשגיאותיו לא השגיחו. עמדו לפניו תוהים ומלאי התפעלות לכשרונותיו, לשכלו, השקפותיו ותחמתו, שנתגלו לפנייהם, והיו הגילויים האלה להם לפלא. [...] יהודים כאלה [...] יש בהם גאווה המציינת את מקורם העתיק. כך הסברתי לי את מעמדו של בן-ציון כץ בסביבה רוסיה ובחדר עבודתו של טולסטוי. (העבר, ו [אלול תשי"ח]).

מאיר גרוסמן העיד ש"הרוסית שלו היתה חלשה מאד" (העבר, ו [אלול תשי"ח], עמ' 19). גרשון סוויט ניסה לדייק יותר: "אמנם הוא דיבר רוסית מדוקדקת, אבל בהברה של בחור-ישיבה, ואף לי קשה היה לעתים להבין את דבריו, כל שכן – לשליטים הרוסים בפטרבורג, [...] על הענין זה היו מספרים כל מיני בדיחות בחוגנו [...] כמו שדיבר רוסית בהברה של בחור-ישיבה, כן דיבר גרמנית שקשה היה לעתים להבינה" (הדואר, כ"ד שבט תשי"ח).

ד"ר שרה הרכבייכץ, רעייתו, תמחה בזיכרונותיה, איך אני שלמתי הרבה שנים הסטוריה בבית הספר, יודעת כה מעט,

הנביא יחזקאל זכרונו לברכה. בראותו, כי כתבי-היד התחילו נשמרים בקפדנות יתרה, שם פניו אל שולחנות-ההנהלה. וגם שם מצא חומר רב, כגון: שוברי-דואר, רשימות-סוכנים לחותמים-חדשים, מכתבי תלונה... ומעשה ואבדו שלושים וששה שוברי תשלומין של סוכן אחד מהורדנה ומצאו כי העורך הראשי אכלם בפיזור-נפשו ורק פרוריי-נייר נשארו פזורים על הרצפה לאורך כל אולם ההנהלה. [...] אהבהו במערכת עם כל מנהגיו המשוונים ולא הטיחו כנגדו אף מלה יתרה אחת".²² שניאור הנציח סיפורים נוספים על "פיזור דעתו" והעידו על כך בבדיחות הדעת גם אחרים.

י"ד ברקוביץ, מאמני כותבי הזיכרונות בסדרה הראשונים כבני אדם, סיפר:

על בן-ציון כץ התהלכו אז שמועות כעל עושה נפלאות: כי הוא אחד העילויים המובהקים מחניכי הישיבות בליטא, שיצא בנערותו לפטרבורג, מצא לו מהלכים בכשרונותיו המצויינים בין אנשי המדע המזרחי, היהודים והנוצרים, ונתחבב בייחוד על המלומד הרוסי, הנסיך אובולינסקי (מי שנתמנה אחר-כך ראש "הסינוד הקדוש"). [...] בחוגי הסופרים בווארשה סיפרו, כי בפטרבורג אין דלת נעולה בפניו כץ – חוזר הוא לפני ולפנים של "החלונות הגבוהים", מדבר משפטים עם המיניסטרים, תובע מהם את זכותם המקופחת של היהודים במקצוע העיתונות, ואינו זו מהם עד שהם עושים את רצונו.²³

ברקוביץ סיפר כיצד הגיע כבחור צעיר מחוסר עבודה מורשה לוויילנה, לחפש משרה במערכת הזמן שזה עתה נוסד, ותיאר בפרטי פרטים את המערכת ששכנה בדירתם המרווחת של האלמנה והאחים ראם, בעלי הדפוס הידועים (שם, עמ' כו-כט, ועוד שם). עוד תיאר ברקוביץ כיצד התהלך "העורך הרשמי" במערכת לא כעורך אלא כאורח,

רק זממן לזמן היה בא מפטרבורג לוויילנה, כולו מלא וגדוש חדשות פוליטיות וסודות פוליטיים, שהוא עצמו חשף אותם ממקורות נאמנים. [...] לאחר שהיה מריק את אמתחתו הפוליטית, שוב לא היתה לו כל מלאכה לעשות במערכת, והיה מתרוצץ מחדר לחדר בפניו העגולים, הצעירים והנלהבים, [...] ניגש בחפזן אל אחד משולחנות הצעירים, מרכין את משקפיו המבהיקים מתוך סקרנות ושואל: כותב אתה? מה אתה כותב? מותר לראות? – והיה פושט ידו לקחת את כתבי-היד ולעיין בו. ואולם ציטרון הזהירו שנשמור שאת כתבי-ידנו מפני כץ, משום שטבע הוא בו, שהוא אוכל כתבי-יד, לא, חלילה, מחמת רעב, אלא מחמת פיזור-הנפש. [...] מימי שבתו [של שלום-עליכם] עם כץ בפטרבורג, נשתייר לו לשלום-עליכם ריפירטואר מלא של סיפורים ומחזות בעל-פה, שתיארו את פיזור-נפשו של כץ בצורה מוגזמת, גרוטסקית (עמ' כט).

בהמשך בא סיפור משעשע על המגבעת של פרוג ש"ץ "הצליח" לפרק אותה, בשעת דיבורו (עמ' כט-ל).²⁴ על סיפור זה ואחרים הוסיף ברקוביץ: "משער אני לעצמי, שבן-ציון כץ ידע, כי שלום-עליכם 'מעבד' אותו כמין חומר, ואפשר שגם נהנה מזה. כץ היה אומר בימים ההם: 'יודע אני, כי מספרים עלי כל מיני סיפורי-מעשיות, אלא שאין אני בטוח, אם נכונים הם...' (עמ' ל).

י.ה. סיפר במדור שהוקדש ליובל השבעים של כ"ץ,²⁵ על הקושי לנסוע בראשית המאה העשרים לפטרבורג, אבל בשביל "בן ציון כץ, העורך המסוער",

בשבילו נסיעה לפטרבורג היתה מעין קפיצה מוויילנה לוויילקה. דרך משל, כל אימת שהיו לו איזה קשיים עם הצנזור או עם האדמיניסטרציה

נראה בעיניו, והיה מגיב במרץ גם על דברי אביו, אם לפי דעתו טעה הלה בדבר הלכה. והיה מעשה בשאלת ריאה שאביו הטריף, והוא הכשיר" (דוד אילגובסקי, "העילוי מדויג", ליובל ה-70, **הבוקר**, 30.22.1945).

י.ה. כתב במדור שהוקדש ליובל השבעים: "אין הוא נושא פנים לאיש. וכל אחד הוא נוקט בידו תמיד: האמת קודמת לשלום. אין הוא סובל שלום המחפה על שקר, או שהוא גם מבוסס על שקר מוסכם".²⁹

אב"א אחימאיר כינה אותו ביובל השמונים "בעל העקרון האחד ויחיד: יושר! איש ללא 'איזמים'" (**עין הקורא**, עמ' 176-177; פורסם לראשונה ב**חרות**, 23.12.1955). וכן: "חסו של כץ למשפט ארלוזורוב לא היה עניין של אהדתו לכיוון זה או אחר בציונות, לא היה עניין של מפלגתיות, מדיניות, ציבוריות, אלא עניין של מצפון. [...] כץ עמד תמיד לימין האמת. ובמקרים רבים הקריב על מזבחה את עמדתו הציבורית. [...] היו וישנם בישראל סופרים גדולים מכץ. אבל האם היה ישר ממנו?" (**עין הקורא**, עמ' 178; פורסם לראשונה ב**חרות**, 23.12.1955). הבחנה זו נתנה את הכותרת הקולעת לרשימתו: "לימין האמת".

דוד לאזר, ברשימה ליובל השמונים של בן-ציון כ"ץ (**מעריב**, 3.2.1956) ציטט דברים שכתב באחת החוברות שלו בימי משפט רצח ארלוזורוב: "אינני שייך לשום מפלגה. הייתי עושה מה שאני עושה באותה המסירות גם אילו היה הדבר להיפך, אילו היתה עלילה כזו מצד הרביזיוניסטים על מפלגת פועלי ארץ-ישראל. מימי לא נלחמתי עם ההסתדרות. מלחמתי היא רק בשביל האמת והצדק".

ושוב אב"א אחימאיר: "כץ לא השתייך מעולם על שום מפלגה. הוא לא היה איש ה'איזמים'. ולאישיותו לא נתן שום ערך. במה דברים אמורים, באם העניין הוא במרומי האמת והצדק. כץ לא החשיב דבר, ולא החשיב איש. רק דבר אחד החשיב: את מצפונו" (אב"א אחימאיר, "על ארבע הסערות", **חרות**, 21.2.1958).

על יושרו ומוסריותו כתב אייזיק רמבה בהקשר לחוק האתיקה המקצועית של העיתונאים: "האיש הזה היה דוגמה חיה של מה צריך להיות עתונאי עברי" (**העבר**, ו [אלול תשי"ח], עמ' 20). ועל אופיו העיד: "הוא היה צדיק במעשיו ובמנהגיו היום-יומיים, בכל הליכותיו, והיה מבית הלל. [...] עם זאת היה בכל פרקי חייו איש לוחם ללא סייג ופחד, שוחה נגד הזרם – היה מבית שמאי" (שם, עמ' 21).

אסף גולדברג (**חרות**, 28.2.1958) השאיר תיאור חי הממחיש את היותו "לוחם לאמת ורודף צדק":

מזוג הסוער של בן ציון כץ נבע מיחסו האישי, והמיוחד במינו, אל האמת. [...] אהבתו של בן ציון כץ את האמת היתה אהבה מוחשית ביותר, והוא קנא את קנאתה ברבים. האמת היתה לבן ציון כץ נכס יקר ופרטי משלו, אובייקט שכדאי להלחם עליו, להקריב נפשו עליו בחינת "ייהרג ולא יעבור". [...] וכשם שהיה לוחם אמת, כן היה גם רודף צדק. [...] והיתה אש זו עצורה בעצמותיו של בן-ציון כץ, והיא היתה מתפרצת כלי-אימת שנתקל בעלבון הצדק, שכן עלבון זה היה עלבוןו האישי שלו.

כל כך אישי וצורב היה העלבון עד שדומה, כי אילו היה בן-ציון כץ נתקל ברחוב ב... ירבעם בן נבט היה מתנפל עליו בקול-קולות ומזכיר לו את חטאיו הקדומים [...] מתנפל עליו "בלי להרבות מחשבות", בלי גינונים של טקס, בלי לחוש לדעת הקהל ובלי להתחשב גם בעובדה

והוא, שמעולם לא ביקר בבית-ספר, כל כך בקי בדברי הימים. והרי הוא התחיל ללמוד רוסית רק כשהיה בן י"ג, וצרפתית למד מספר לימוד עצמי בבית הכלא, שנכלא בו לשנה אחת בימי שלטון הצאר. בכל זאת נוסע היה, בלי שפה, לפאריס וללונדון, ובכל המקומות היה נפגש עם שרי מדינה ואנשים מכובדים, ועל אף חוסר השפה היה מתהלך אתם כשווה עם שווים (**העבר**, ו [אלול תשי"ח], עמ' 11).

אב"א אחימאיר נמנה גם הוא עם אלה שהעידו בהומור רב על יכולתו של בן-ציון כ"ץ למצוא מסילות ללכותיהם של אנשים הרחוקים ממנו ומהיהדות למרות, ואולי בגלל, דיבורו הרוסי המגומגם:

והצעיר [...] נעשה בן-בית וגם בארמונו של הגראף טולסטוי [...] שהוא סגן הנשיא של האקדמיה הקיסרית לאמנות [...] בן ציון כץ היה יוצא ונכנס בביתו של הגראף טולסטוי, והגראף היה פונה אל העילוי מדויג כמינהג הרוסית, בשמו ובשם אביו: "בן-ציון אברמוביץ", ולעומתו היה העילוי מדויג פונה אל גראף טולסטוי: "איוואן איוואנוביץ"; [...] רק דבר אחד לא הוברר לנו: באיזו שפה שוחחו ביניהם בן-ציון אברמוביץ ואיוואן איוואנוביץ הנ"ל? יש רגלים לדעה, שגראף טולסטוי לא שמע את שפת הדיבור של יהודי "תחום-המושב", והרי העילוי מדויג נשאר כבד-פה בכל לשון שבעולם עד עצם היום הזה. (**עין הקורא**, עמ' 169-170; לראשונה פורסם בהמשקיף, 21.11.1945, ביובל השבעים).

באותו אורח הומוריסטי מתפעל תיאור אב"א אחימאיר כיצד הצליח בן-ציון כ"ץ להשיג זכות ישירה בפטרבורג, לאחר שביקר אצל "פליווה, המיניסטר לענייני פנים ברוסיה הצארית, שהיה שונא ישראל" (שם, עמ' 170). "לא היתה דלת בארמונות פטרבורג, שלא נפתחה לפני העילוי מדויג שלנו"; "אבל בל יבקש מאתנו הקורא פתרון לחידה: כיצד שוחח כבד-הפה עם האישים האלה? חידה היא ותהיה לחידה" (שם, עמ' 171). וכן: "אשר 'לא יכרע ולא ישתחוה'. בן הרב מהעירייה הנידחת שבליטא התייצב בפני העריץ פליווה ודיבר איתו כדבר איש אל רעהו. וכך השיג את הרישיון לעיתון עברי" (**עין הקורא**, עמ' 177. לראשונה פורסם ב**חרות**, 23.12.1955).

יוסף קלוזנר הוסיף עוד נופך לפגישתו עם המיניסטר פליהווי, ששמו קשור בפוגרום הקישינובי, לאחר שהצליח לקבל ממנו "זכות ישיבה בפטרבורג". על ברכתו של שונא ישראל זה השיב בלשון בוטה שהייתה עלולה לסכן אותו: "כן, כן, יש לברך אותי: לכלב יש זכות-הישיבה בפטרבורג ואף לי, היהודי, יש עכשיו זכות-ישיבה בפטרבורג" (**המשקיף**, 23.11.1945).

דוד לאזר, ברשימה ליובל השמונים של בן-ציון כ"ץ העיד בהומור על ידידותו עם כל ה"מי ומי": "יש לו כוח זכרון פנומינאלי – הכל ראה, על הכל כתב, את כולם הכיר – אומרים שעם כל רחובות תל-אביב הוא בידידות אינטימית: הרחובות הללו נושאים, כידוע, לרוב שמות של ראשי יהדות רוסיה, מאידלסון ועד הרב מזא"ה, מבוקי בן-ייגלי ועד אחד-העם וביאליק וטשרניחובסקי ודינגוף וז'בוטינסקי וגרוזנברג, ועשרות אחרים – הם כולם היו ידידי, עם כולם רב, את כולם העליב, את כולם אהב" (**מעריב**, 3.2.1956).

האמת קודמת לכול: "אביר האמת"²⁷

בן-ציון כ"ץ עמד תמיד "בחזית האמת".²⁸ כל הכותבים עליו מתארים בניסוחים שונים את רדיפת האמת שלו בכל מחיר. יצר הפולמוס שלו יחד עם מאבקו לאמת אפיינו אותו מגיל צעיר: "ביחוד התבלטה עוד בימי נעוריו הדרישה לדבר אמת. הוא לא עבר בשתיקה על דבר שלא

הנוגעת ללב למשורר גדול וילד גדול – שאול טשרניחובסקי, ששימש לו במשך שנים יד נאמן ואפטרופוס מלא אהבה וידידות. למענו הפך ל'שנורר' פעם יחידה בחייו והלך לאסוף כספים בברלין ובלונדון להוצאת כל שיריו של המשורר, שנתון היה במצוקה חמרית רבה – קיבל הבטחות לתרומות ניכרות מאנשים חשובים ביותר. ובסופו של דבר, חתם על שטרות בעצמו והוציא את הכתבים בעשרה כרכים, בכוחותיו הדלים" (מעריב, 3.2.1956).

6. בארץ ישראל היה אחד ממייסדי העיתון הבוקר. כאשר היה "צר לו המקום", כהגדרתו של א' ליטאי, "יסד עתון לעצמו" בשם הזמן, שנפסק והתחדש כמה פעמים. בשנים 1938-1940 יסד את העיתון חדשות שהודפס בדפוס מוזס בתל-אביב והיה העורך והמו"ל שלו.³⁵

מן הראוי להזכיר גם ניסיון שכשל. המדובר במאמצים להביא את אוסף דוד גינצבורג אל בית הספרים הלאומי בירושלים, שבהם היה מעורב גם בן-ציון כ"ץ. מרדכי נדב פרסם מחקר מפורט בנושא זה,³⁶ ותיאר פרשה זו שראשיתה "בחדש מאי של שנת 1917 חדשים אחדים לאחר מהפכת פברואר וחדשים אחדים לפני מהפכת אוקטובר". במאמצים אלה היו מעורבים "כמה מראשי הציונות ברוסיה", ביניהם הלל זלטופולסקי, יוסף פרסיץ, יצחק ניידיץ, הברונית מתילדה גינצבורג וכנראה גם זלמן אפשטיין, שתרמו מהונם כדי לרכוש אוסף זה. לאחר הפסקה של שמונה שנים, התחדשו המאמצים "בקונגרס הציוני השנים-עשר, שנתכנס בקרלבאד בספטמבר 1921". "הענין נדון לראשונה באופן בלתי רשמי, ככל הנראה בשיחות פרטיות שנוהלו בין פרופ' היינריך לוהו ובן-ציון כ"ץ, איש קובנה, שעזב את רוסיה שבועות מעטים קודם לכן, לבין מנחם אוסישקין וחיים וייצמן". "בקארלסבד סוכם גם, קרוב לוודאי, שבן-ציון כ"ץ הוא שינהל את המשא ומתן עם השלטונות הסובייטיים בשמו של לוהו". מכאן החלה פעילות קדחתנית של בן-ציון כ"ץ, שנמשכה כמה שנים (עד 26.5.1925) וכללה נסיעות גם למוסקבה אך נסתיימה למרבה הצער בלא כלום. מרדכי נדב מנה במחקרו ארבע סיבות "שהביאו לכשלונו המאמצים להשבת ספריית גינצבורג לירושלים", אך לא כאן המקום לפרטן.

שושבינם של סופרים

קשריו של בן-ציון כ"ץ עם סופרי דורו היו רבים ומגוונים. הוא היה איש שמאחורי הקלעים, הרוח החיה מאחורי הקלעים של הספרות והסופרים. בהזדמנויות שונות סייע לסופרים בתחילת דרכם לפרסם את דבריהם, ולימים סייע בידיהם להוציא לאור את כתביהם. דומה שאין סופר שחי ופעל בתקופת פעילותו של בן-ציון כ"ץ שלא היה לו מגע עמו. תולדות חייהם של רבים נושקים לאלה שלו. כמעט לא היה מפעל ספרותי שהוא לא היה מעורב בו. על אף הרגישויות של הסופרים למעמדם ולשכר הסופרים, דומה שלא היה מי שלא שיבח בפה מלא את פועלו בכלל ולמענם בפרט. גם בתקופות שנחלץ לעזרתה של הוצאת שטיבל, שהסתכסה עם סופריה ונתבעה למשפטים, הודו הכול ביושרו, בנאמנותו, במסירותו, בחכמתו ובכך שהצליח לשקם במקום שהיה נראה מלכתחילה חסר סיכוי.³⁷ כל קשר כזה בין בן ציון כ"ץ לאחד הסופרים, ראוי למחקר בפני עצמו, תוך העמדתו במרכז.³⁸ פעילותו זו מאחורי הקלעים כשושבינם של הסופרים והספרות טרם

ש"אחרי הכל" מלך ישראל הוא, ירבעם, והחטאים המיוחסים לו קרו לפני כשלושת אלפים שנה.

' פרסיץ, ברשימת זיכרון, "שלשים להעדרו של בן ציון כ"ץ" (הבוקר, 7.3.1958), העיד על התמימות שהייתה באופיו בד בבד עם היושר שלו, עם גישתו האובייקטיבית לכל נושא ועם העדפתו תמיד את דרך המלך הישרה.

הישגיו

ייסקרו כאן בקצרה כמה מהישגיו, בעיקר מתחום העיתונות והספרות. מעטים מרבים. הוא הקים מפעלים עיתונאיים וספרותיים אלה בתנאים הבלתי אפשריים ברוסיה של המהפכות, בברלין של תקופת האינפלציה הדוהרת ואחר כך בארץ ישראל ובמדינת ישראל.

1. ייסוד העיתון הזמן. עצם השגת הרשיון להוצאת עיתון הייתה בבחינת נס שרק אישיותו של בן-ציון כ"ץ יכולה הייתה לחולל אותו. בכוח אישיותו הצליח במקום שנכשלו אחרים. יש לזכור שהזמן היה למעשה סדרה של עיתונים: יומון, שבועון, ירחון. בן-ציון כ"ץ, האופטימיסט המובהק, האמין שהמהפכה נגד הצאר תביא שוויון זכויות ליהודים. במשך תקופה ארוכה היה הזמן יוצא יום-יום ובראשו הכותרת "ליהודי רוסיה עדיין אין שוויון זכויות".³¹ על חשיבותו של הזמן העיד בהומור ברוך קרוא: "המדינה נוסדה על פי העתון הזה. כמו שהקדוש ברוך הוא הסתכל לפי המדרש בתורה וברא את העולם, כך הסתכלו בעתון זה ויסדו את המדינה. כץ אשר ישב ברחוב זאוואלנה בוילנה, יצר את המדינה" (העבר, ו [אלול תשי"ח], עמ' 19). על הצלחתו לקבל רישיון להוצאת עיתון כתב אייזיק רמבה: "אין אדם שני בעולם היהודי שהוציא וערך כל כך הרבה עיתונים. עתון אחד נסגר – למחרת הקים עתון חדש" (שם, עמ' 21).

כ"ץ המשיך לייסד עיתונים חדשים בעברית ובאידיש לאורך כל חייו ברוסיה, בארץ ישראל ובמדינת ישראל, ובהם: העם, העבר, הבוקר, הזמן התל-אביבי, חדשות. בלשון ימינו אפשר לומר שהיה מייסד עיתונים סדרתי.

2. פרסום הפואמה של ביאליק "בעיר ההרגה" בעיתונו הזמן לאחר הפוגרום בקייב (פסח תרס"ג/1903). הדבר נעשה תוך תשלום "מס" מסוים לצנזור, יהושע שטיינברג: שינוי השם ל"משא נמירוב", השמטת כמה שורות והסתכנות בכעסו של ביאליק.³²

3. קבלת רישיון לעיתון באידיש בשם פעטראגראדער טאגבלאט בימי מלחמת העולם הראשונה, כשאסור היה לפרסם כתבי עת באותיות עבריות. "המטה הראשי של הצבא הרוסי בא לכלל דעה, שהאות העברית משמשת אמצעי לריגול הגרמני". הופיעו תשעה גיליונות.³³

4. ייסוד העיתון העם. בן-ציון כ"ץ הצליח לקבל רישיון להוציא לאור במוסקבה, אותה עיר שעד מהפכת פברואר 1917 הייתה אסורה ליישבת יהודים, שבועון עברי בשם העם, שהתחיל לצאת באוקטובר 1916. לאחר מכן נעשה עיתון יומי, ואחד מעורכיו היה בן-ציון כ"ץ. לעורך העיתון נתמנה ד"ר משה גליקסון, שלאחר עלייתו לארץ נעשה עורך הארץ.³⁴

5. הוצאת כל כתבי שאול טשרניחובסקי בעשרה כרכים, בברלין. על כך העיד, בין השאר, דוד לאזר: "הוא קנה את עולמו במסירותו

בשנים הבאות בברלין ובמקומות אחרים, על מעלותיו ועל מורדותיו, לרבות חילוקי הדעות ביניהם, תואר לפרטיו בספרה של דניא עמיח-מיכלין, **אהבת אי"ש: אברהם יוסף שטיבל**, כשדמותו של שטיבל במרכז. עיון במפתח האישים מגלה את עשרות הפעמים שבן-ציון כ"ץ נזכר בספר זה. פעילות זו כללה מגעים עם סופרים לא מעטים, ובראשם דוד פרישמן ושאל טשרניחובסקי. "בתחילת הדרך שימש 'כפטרון הספרותי של שטיבל", שהקיף אותו "בחיבה ובאהבה והיה מקבל את עצותיו ללא עוררין", עד שהוחלף על ידי "פטרון ספרותי" אחר (שם, עמ' 87).

שטיבל תכנן לייסד בית דפוס ולדאוג להיתר ישיבה לסופרים ולמסדרים, ו"הוצאת ספרים" לתרגום מיטב ספרות העולם לעברית. בראשית הדרך היה זה בן-ציון כ"ץ ש"הכין תכנית לתרגומים שכללה את הקלאסיקה העולמית" (שם, עמ' 39). עם התמוטטות עסקיו של שטיבל, ועמם ההוצאה, כתב שטיבל הנואש של מרדכי בן הלל הכהן ב-29 ביולי 1927: "רק איש אחד, בן-ציון כ"ץ, נענה והושיט לי יד עזרה ומקוה אני, שיעלה חסר-סוף בידנו להציל את המוסד" (שם, עמ' 267). שטיבל חש "חסר אונימם. את כל תקוותו ראה בכך והוא נעשה תלוי בו ובמוצא פיו. כך הבטיח וקיים. הוא עשה את אשר לא היה בכוחו של שטיבל לעשות: החיה את ההוצאה המתמוטטת והאריך את קיומה בעוד שנים אחדות" (שם, עמ' 269). בן-ציון כ"ץ נאבק עם "ההנהלה הציונית בירושלים" שתבעה "פעולה משפטית" כנגד שטיבל, כדי שיחזיר את חובותיו. מאמציו הביאו להתחדשות של הוצאת שטיבל בברלין וכ"ץ, יחד עם טשרניחובסקי ושמעון רבידוביץ היו חברי ועד המערכת (שם, עמ' 270-276, ועוד). "העולם הספרותי" בירך על חידוש ההוצאה בברלין (שם, עמ' 280), ובן-ציון כ"ץ נכנס לפני ולפנים ניהול החשבונות המסובכים, הספרותיים והכספיים של ההוצאה עם סופריה והגן על מדיניות התרגום שלה. על אף הקשיים הכספיים, חודשה הוצאת התקופה "הוספרים הלכו ונדפסו" (שם, הפרק: "חידוש הוצאת שטיבל בברלין", עמ' 280-306), ובהם כתיבי ברנר ושופמן. לא פעם נאלץ כ"ץ לשלם לסופרים מכיסו בשעה ששטיבל לא הצליח לגייס את הכספים לתשלום כגון לסופר ולמתרגם ח"ש בן-אברם (שם, עמ' 302-306). כ"ץ המשיך להיות מעורב בהוצאה עם מעברה לארץ ישראל (מארס 1930) והיה מעורכי הכרך הכפול כו-כז של התקופה בתל-אביב (שם, עמ' 307 ואילך).

3. שאול טשרניחובסקי. במסגרת עבודתו עם שטיבל קיים בן-ציון כ"ץ, כאמור, מערכות יחסים עם רבים מסופרי הדור. מערכת היחסים עם פרישמן בעל מצבי הרוח, ידעה עליות ומורדות, ויכוחים וחילוקי דעות, ואילו זו עם טשרניחובסקי הייתה ידידותית מראשיתה כל השנים. "מאז פגישתם הראשונה, נקשרו ביניהם קשרים טובים, כל הלכו והעמיקו עם השנים. כץ ליווה אותו בדרכו הספרותית והיה לו לעזר רב בימים קשים. גם את קימום ההריסות של הוצאת שטיבל ראה כץ כעזרה לטשרניחובסקי שנותן בלי מקור פרנסה" (שם, עמ' 264). בן-ציון כ"ץ היה זה שהציע לשטיבל שטשרניחובסקי יתרגם לעברית את **איליאס ואודיסיאה** של הומרוס ונסע לפטרבורג בשליחותו של שטיבל כדי לדבר עמו על כך (שם, עמ' 39; 242; 264 ועוד). על נסיעתו זו, "בעיצומו של חורף רוסי", כתבה לימים בתו, רות לבנית: "מתברר שאבי השאיר את אמא עם ילדים כה קטנים

תוארה במלואה ואף בחלקה, אלא נסקרה רק אגב דיון באותם סופרים שסייע להם, כשהם ויצירתם במרכז. תובאנה כאן בקצרה דוגמאות אחדות לפעילות זו כשושבינים של סופרים ומפעלי ספרות.

1. הערה כללית על תכניותיו לתרגום שיטתי לעברית של נושאים שונים הביא יעקב רבי: "בן-ציון כץ היה בכמה הזדמנויות היום של מפעלים ספרותיים עבריים (בשנת 1914, בפרוס מלחמת העולם הראשונה, נסע לארץ ישראל, כדי לשאת ולתת עם חכמים וסופרים שבה, יודע-פרק במזרחנות, בעניין תרגום כתבי-מופת פילוסופיים מימי הביניים מערבית לעברית), והיה מוציא ומביא בשדה המו"לות העברית בצידים של בן-אביגדור, שטיבל, טברסקי ואחרים" (על המשמר, 1.4.1983).
2. שיתוף הפעולה עם אברהם יוסף שטיבל. שיתוף הפעולה בין בן-ציון כ"ץ לאברהם יוסף שטיבל ולהוצאתו, שהחל בעיקר מתוך דאגה לפרנסתו של טשרניחובסקי, נמשך בתמיכה באיש ובסיוע להוצאה בימיהם הקשים. שיתוף הפעולה החל בימי מלחמת העולם הראשונה, כששני האישים קיבלה היתר ישיבה במוסקבה. שיתוף פעולה זה, שהחל במוסקבה של מלחמת העולם הראשונה, ונמשך

בן-ציון כץ העיד לטובתו של טשרניחובסקי בדבר התחייבותו של ביאליק בנוגע לספר ובית המשפט קיבל את טיעונו של המשורר ופסק כאמור לטובתו. חליפת מכתבים זו אישרה את גירסתו של בן-ציון כץ, שהעיד כי המצב החומרי הקשה דיכא את המשורר מאוד.⁴⁰

שאלו טשרניחובסקי כתב בעיתון **חדשות** (1938-1940) שייסד וערך בן-ציון כץ, במדורים לענייני רפואה ולענייני הלשון העברית. כץ יצא ללחום את מלחמתו של טשרניחובסקי כנגד אברהם שלונסקי, שהיה באותו זמן עורך המוסף הספרותי של **הארץ**: "כץ הוקיע אותו על שהוא 'עורך חשבונות פרטיים' מעל דפי העיתון. והוסיף: 'בגיליון ערב פסח נדפס השיר הנפלא של טשרניחובסקי, 'חתונת החתונות', שכל שירי שלונסקי הם כקליפת השום כנגד השיר האחד הזה'" (מאיר שלו, "יש לי עוד חדשות בשבילך", **חדשות**, 1.3.1985).

על הזיכרונות שכתב בן-ציון כץ על שאלו טשרניחובסקי, כתב א"ב יפה את המאמר "חיי שאלו: ליום השנה למותו של שאלו טשרניחובסקי" (**על המשמר**, 24.9.1980). בין השאר התערב לטובת שאלו טשרניחובסקי בתקרית שהייתה בינו לבין דוד פרישמן, ש"הטיל דופי" בתרגומו של טשרניחובסקי לספר **אנטומיה גרמני** ופגע בכבודו. בן-ציון כץ כתב מאמר חריף בעיתון **העם** "נגד פרישמן והוקיע את נהגו הנפסד", שכתב "תירגם דוד פרישמן". טשרניחובסקי עצמו לא שכח את העלבון הזה שנים רבות.

בשנת תש"ד/1944 פרסם בן-ציון כץ בעיתונו **הזמן התל-אביבי**, סדרה בת 25 מאמרים מרתקים על חיי שאלו טשרניחובסקי ומשהו גם על ביאליק.⁴¹ "יש לשער שרוב כתיבתו נעשתה על פי הזכרון בלבד. אם נוסף על כך את העובדה שב. כץ היה בעל קולמוס מהיר, שכתב במהירות והתחייב לספק לעיתונו 'המשך' אחד כל שבוע, נבין מדוע דרושה בדיקה זהירה של כמה וכמה פרטים המובאים בסידרה זו. ועם זאת גילה לנו פרטים לא-ידועים על טשרניחובסקי, האיר צדדים שונים בחייו ובאישיותו" (א"ב יפה, שם).

פרשה נוספת שהעיבה על יחסי טשרניחובסקי ופרישמן הייתה תרגום הומרוס לעברית, המיועד ל**התקופה** בהוצאת שטיבל. פרישמן הכניס תיקונים רבים בתרגום שטשרניחובסקי לא הסכים להם בשום אופן.

בן-ציון כץ שלח את תרגומו של טשרניחובסקי ל**מקבת** מאת שקספיר למצנט ישראל מן בניו יורק, וקיבל תמיכה נדיבה עבורו. לרגל יובל הששים של המשורר יום בן ציון כץ הוצאת מהדורה עממית של שיריו שתכניס לו סכום כסף מסויים ואף תאפשר לקורא המצוי להכניס לביתו את כל שירי טשרניחובסקי. אך הפעם נתקל כץ בקשיים גדולים, כיוון שהצליח להסתכסך גם עם חוגי השמאל וגם עם חוגי הימין. עם חוגי השמאל – משום שהאמין, כי היהודים שהואשמו ברצח ארלוזורוב הם חפים מפשע ופעל למען שחרורם. עם חוגי הימין – משום שיצא להילחם מעל דפי "הזמן" באילי ההון ודרש דו"ח על כספי הציבור. וכך נחוג יובלו של המשורר בלי שתופיע מהדורה עממית של שיריו [א"ב יפה, "חיי שאלו", **על המשמר**, 24.9.1980].

עוד סיפר כץ בזיכרונותיו, לפי א"ב יפה, על "עמדותיו הפוליטיות של המשורר". וסיכמו: "אך האמת היא שטשרניחובסקי היה בעצם משורר נאיבי וקשה ליחס לשירתו ערך רעיוני או מגמתי מוגדר" (שם).

4. דבורה בארון. בספרי **המחצית הראשונה: דבורה בארון** –

בעיצומו של חורף רוסי, ובשנה של מלחמה, כדי לנסוע לירכתי ארץ, על מנת לשמש מתווך בין מו"ל ובין משורר, בענין של תרגום. זה אומר משהו על הרגשת השליחות" (**עתון** 77, אוקטובר 1987).³⁹ לימים הסתבכו היחסים בין טשרניחובסקי לפרישמן בשל תרגום זה, שפרישמן "תיקן" אותו למורת רוחו של טשרניחובסקי. בן-ציון כץ תמך בפומבי בטשרניחובסקי כנגד מעשה ה"נבלה" שעשה פרישמן בתרגומו, והפרשה עוררה פולמוס סוער בכתב ובעל פה (עמחי-מיקלין, **אהבת אי"ש**, עמ' 52). בגלל פרשה זו עזב בן-ציון כץ את שטיבל, והיחסים ביניהם חודשו, "למזלו הטוב של שטיבל", רק כעבור עשר שנים, בשנת 1927 (שם, עמ' 260). כץ היה בין היחידים "שלא נטר לו איבה על מה שאירע ביניהם"; "כץ היה בין הבודדים שנפגעו ממנו והיו מוכנים לשכוח ולסלוח" (שם, עמ' 264). עם השפל בהוצאת שטיבל עשה כץ מאמצים לשקם את ההוצאה בעזרת זלמן שוקן, ו"העמיד כתנאי את מינויו של טשרניחובסקי לעורך בהוצאה המחודשת במשכורת קבועה" (שם, עמ' 264). בתקופת חידוש הוצאת שטיבל בברלין (1929-1930) נחתם החוזה עם שאלו טשרניחובסקי (28.5.1929) להוצאת מהדורת היובל של כתביו בעשרה כרכים, ונערכו עמו חוזים לתרגומים מן הקלאסיקה היוונית (שם, עמ' 299). היה זה בן-ציון כץ שהתכבד על ידי מנחם אוסישקין להגיש לטשרניחובסקי את הספרים במסביבה הגדולה שנחוגה לכבודו, ואף על פי ש"זה היה משא כבד, בכל זאת עשיתי זאת ברצון" (רות לבנית, **עתון** 77, אוקטובר 1987). כל ימיו היה טשרניחובסקי אסיר תודה לכ"ץ וידע להעריך את היחלצותו לעזרתו ואת הגנתו על כבודו כמתרגם. במכתב לקלוזנר מתל-אביב מיום 7 במאי 1940 כתב: "גם אז מכל 'דידי' לא נמצא אף אחד שיצא להגן עלי בלתי אם ב. צ. כץ, שכמעט שלא הכרתי; וגם עכשיו לולא הוא, היה אותו כלב נובח עוד חדשים וחדשים" (עמחי-מיקלין, **אהבת אי"ש**, עמ' 357 והערה 11). בתחילה היה זה דוד פרישמן שערער על מהימנות תרגומו, ולאחר מכן אהרן קמינקא. מאמצי של בן-ציון כץ לפרסם את תרגומו של טשרניחובסקי **לאודיסיאה** הצליחו רק בשנת 1942, בעזרתה של קרן גולדברג (שם, עמ' 358). בן-ציון כץ עצמו תיאר בזיכרונותיו את "הוצאת שטיבל – ופגישה ראשונה עם שאלו טשרניחובסקי" ופגישות נוספות ביניהם (**על עיתונים ואנשים**, עמ' 100-150; 154).

על הידידות בין טשרניחובסקי וכץ, השונים באופיים זה מזה, סיפר אב"א אחימאירי: "הידיד האחרון של כץ בזמן היה שאלו טשרניחובסקי. כץ וטשרניחובסקי היו בעלי אופי שונה איש מאחיו. כץ היהודי מהעיריה הליטאית לעומת טשרניחובסקי 'הגוי' מדרום אוקריינה. כץ כבד-הפה בכל לשון לעומת טשרניחובסקי המדבר בשפה נמלצת בחצי תריסר לשונות. כץ הרציונליסט לעומת טשרניחובסקי המשורר. טשרניחובסקי בא מרוסיה ונפל בברלין בעירום ובחוסר-יכל. וכך דאג לו, כדאוג אב רחום לבנו" (**על ארבע הסערות**, **חרות**, 14.3.1958).

נילי מוזר פרסמה שמץ מחליפת המכתבים הנואשת שניהל שאלו טשרניחובסקי בהגיעו לברלין עם הוצאת דביר, כדי לקבל את המגיע לו ברשימתה "שאלו טשרניחובסקי". כשתבע שאלו טשרניחובסקי את הוצאת "דביר" לדיון, פסק "בית משפט השלום העברי בא"י ב-26.11.30 [...] וקבע כי צודק המשורר בטענותיו נגד ההוצאה. [...]

"המספרת העברית הראשונה – דבורה בארון ז"ל", הבוקר, טורי ספרות, 11.10.1956).

5. ביאליק. פרשת פרסום "בעיר ההרבה" של ביאליק בהזמן של בן-ציון כ"ץ היא מן הפרשות הידועות שנכתב עליהן לא מעט, ונזכרה כאן לעיל בקצרה. כאמור, בן-ציון כ"ץ הסתכן בפני הצנזורה ועורר את כעסם של ביאליק ושל יוסף קלוזנר. האחרון כעס על שביאליק פרסם את הפואימה בהזמן ולא בהשילוח בעריכתו, וביאליק ניסה לרצותו: "וכי בשביל שהדפסתי דבר אחד בהזמן סימן הוא שהשלוח פסול בעיני? ראה קלוזנר, אהבתך וקנאתך להשלוח מקלקלות שורת הדין" (20.11.1903. **אגרות חיים נחמן ביאליק**, כרך א, מכתב פו, עמ' קפב, קפח, קפט; **על עיתונים ואנשים**, עמ' 46-48).

בחמשת הכרכים של מכתבי ביאליק נזכר בן-ציון כ"ץ פעמים אחדות, בעיקר במכתבי ביאליק לאחרים (רק פעם אחת במכתב ישיר אליו), החל מאודסה מתחילת שנת תרס"ד (1904) (שם, כרך א, מכתב פא, עמ' קעה-קעו) וכלה בסוף תרצ"ג (1932), ממקום המרפא שלו בַּד גסין (שם, כרך ה, מכתב א'תנו, עמ' רעז-רעח). יש לשער שכל העניינים המשותפים שלהם באו לידי ביטוי במכתבים שאולי אבדו או טרם פורסמו, וחלקם נעשה בשיחות פנים אל פנים ביניהם ועם אחרים.

במכתב היטולי מורשה, מיום 21 בינואר 1904 לש. בן ציון באודסה, שיבח ביאליק את הזמן: "'הזמן' – בן חיל! עזרהו ותמכוהו! יחי הזמן! רוממו את הזמן! סלו סלו לכ"ץ! ובלא ליצנות אומר לך, שהוא העתון הכשר היחידי בעולמנו, ומה שיעשה 'הזמן' לא יעשה השכל". (שם, כרך א, מכתב ק, עמ' רח).

בן-ציון כ"ץ היה מעורב גם בתכנית שלא יצאה אל הפועל, להעניק לביאליק פרס מטעם "החברת מפיצי השכלה" בפטרבורג, על פירושו למשנה (20.5.1904, שם, כרך א, מכתב קח, עמ' רנ הערה 2).

שנים אחדות לאחר מכן, בסוף מלחמת העולם הראשונה ובעיצומה של מהפכת אוקטובר, כעס דוד פרישמן על ביאליק, קלוזנר בשעתו, על שפרסם בהעם שיצא לאור במוסקבה בעריכת בן-ציון כ"ץ ולא בהתקופה בעריכתו. ביאליק התנצל בפניו בכך שמיעט את ערך דבריו שם: "פירוורים כאלה אך מפל עט הם ולך לא יכשרו" (מאודסה, מיום 19.10.1917, שם, כרך ב, מכתב שכז, עמ' קפא).

בתקופת ברלין של ביאליק, עם העברתה של הוצאת דביר מאודסה לעיר זו, שוב נזכר שמו של בן-ציון כ"ץ הפעיל והפעלתן: "כ"ץ נמצא עתה פה, בברלין, והוא מחזר על כל פתחי ערכאותיהם של שליחי הטובים ומזרז ומעוררם להביא את הספרים לחו"ל" (מברלין, 21.12.1921, שם, כרך ב, מכתב שסב, עמ' רמו).

כמו כן, אגב דיון בספרו של ישראל חיים טביוב, שהופיע לאחר פטירתו, (כתבי י.ח. טביוב), דאג ביאליק שה"הונורר", כלומר שכר הסופרים, יגיע לידי אלמנתו וכתב לרבניצקי: "האדרס שלה ידוע לכ"ץ. קחהו מידו" (מהומבורג, 30.10.1922, שם, כרך ב, מכתב שפו, עמ' שד).

המכתב היחיד שביאליק שלח ישירות לבן-ציון כ"ץ בברלין היה מתל-אביב, מיום 20 בדצמבר 1929 (שם, כרך ה, מכתב א'קלו, עמ' יב). יש לשער שמשפחת כ"ץ עלתה לארץ ישראל חודשים אחדים קודם לכן, וכ"ץ חזר לאירופה, לסידור עניינים שונים ולטיפול בהם. במכתב זה ענה ביאליק בחיוב על פנייתו של כ"ץ אליו, לפנות אל

חייה ויצירתה, תרמ"ח-תרפ"ג נזכרו הקשרים האישיים ההדוקים בין בן-ציון כ"ץ לדבורה בארון.⁴² גם הפעם ניצב מאחורי הקלעים ועשה כמיטב יכולתו כדי לסייע לה, תחילה בפרסום סיפוריה, המשך בעידודה, ולאחר מכן בהוצאת ספר סיפוריה. דבורה בארון פרסמה שמונה סיפורים בהזמן, על גלגוליו השונים, החל משנת תרס"ה/1905 ועד תרע"ב/1912, לאחר שכבר עלתה לארץ ישראל.⁴³

על קירבתו האישית אליה מעיד אחד ממכתביו אליה, מן המעטים שנשמרו, לאחר שמרביתם הושמדו בידי דבורה בארון ובתה, צפורה אהרונוביץ. במכתב אישי זה ניחם אותה, ממקום גלותו בגורקי (1908), על מות אביה, מתוך ידיעת הקשר העמוק שלה עמו. הוא יעץ לה לעזוב את הכפר ולנסוע לוויילנה כיוון ש"הדבר יועיל מעט להשכיח את עצבונך הגדול, כדי שתוכלי להמשיך את עבודתך המועילה. הבדידות ברגעים כאלה – סכנה לבריאותך" (המחצית הראשונה, עמ' 41-42). עדותו נוספת להיכרותו הקרובה עם דבורה בארון מצויה ברשימת זיכרון שפרסם בהבוקר, כ"ץ 11 באוקטובר 1956, כחודשיים לאחר פטירתה, ובה גילה טפח מאחד הסודות הכמוסים בחייה של דבורה בארון, הוא פרשת אירוסיה לסופר משה בן-יאליעזר, שהסתיימה בלא כלום. גם לאחר מותה אין רשימתו מסגירה את שם "החתן", שגם כיום כבר לא היה בין החיים (נפטר ב-1944), אלא את "הפרשה" עצמה.⁴⁴

ביקורה של דבורה בארון בוויילנה בשנת 1909, בשעה שגם מנדלי ביקר בה, התקבל בהתלהבות על ידי שתי חברות הסופרים בעיר זו. פרשת תמונתה עם סופרי אידיש והעדרה מן התמונה של הסופרים העבריים תוארה בספרי הנ"ל. בין חברות הסופרים העבריים המצולמים היה גם בן-ציון כ"ץ.⁴⁵

בשנת תרס"ח/1908, כשהתרקמה התכנית הראשונה להוצאת קובץ מסיפוריה, פנתה דבורה בארון לעזרתו של ידידה רב ההשפעה ורב הפעלים. ממקום גלותו בגורקי קיבל על עצמו להיות לא רק איש הקשר בינה לבין המו"ל של הוצאת תושיה, בן-יאביגדור, אלא גם להיות מעורב בפרטי התכנית. פרטיה לא נשתמרו ואין לדעת מדוע לא יצאה אל הפועל (שם, עמ' 105; 123-124).

בן-ציון כ"ץ ליווה גם את עלייתה לארץ ישראל ושלח לה במכתביו את "ברכת הדרך": "סופרת עברית שלא תהיה בארץ ישראל היא פשוט חרפה", וסיפר לה שגם בתכניתו לבקר בארץ עם שחרורו ממאסרו. המכתב הראשון מיום 6 ביולי (1908) נשלח ממקום גלותו בגורקי לבית בוריס גולדברג בוויילנה, שבו התגוררה לפני עלייתה (שם, עמ' 86-87; על מכתביו הנוספים מאותו זמן ובאותו עניין ראו שם, עמ' 91-92). הקשרים ביניהם נמשכו גם לאחר עלייתה לארץ ישראל, אם בכך שהמשיכה לשלוח מסיפוריה להזמן על גלגוליו השונים, ואם בחליפת המכתבים ביניהם, שבהם הוא משתף אותה בהתלבטויותיו ובמה שעובר עליו, ומבקש ממנה לכתוב לו על רשמי ארץ ישראל שלה (שם, עמ' 200-201, 228; כעורכת המדור לספרות של הפועל הצעיר ורעייתו של העורך הראשי, פירסמה מודעת ברכה בהפועל הצעיר לנישואיו, 24.2.1914).

מערכת יחסים קרובה זו נקטעה, כפי שסיפר לאחר מותה, בתקופת משפט רצח ארלוזורוב, "משנתחזדו היחסים בין אנשי 'ההסתדרות' וביני". בן-ציון כ"ץ חדל מלבקר בביתם של יוסף אהרונוביץ ודבורה בארון, שהיה בית פוליטי מובהק (שם, עמ' 243; בן-ציון כ"ץ,

הערות

- 1 התיאור כאן מבוסס בעיקרו על דברי הכותבים עליו. בקטעי עיתונים לא מעטים שמסרה לי בתו, חדוה ברירומי, חסרים פרטים כגון שם הכותב, שם העיתון והתאריך. השלמתם תחכה למחקר המקיף עליו. פרטים רבים מתועדים גם בזיכרונותיו, שחלקם קובץ בספרו **על עיתונים ואנשים**, תל-אביב, צ'ריקובר, תשמ"ג/1983. פה ושם תינתן הפניה גם אליהם. עוד על ספרות הזיכרונות בכלל ועל זיכרונותיו של בן-ציון כ"ץ בפרט, על אופיים ועל חשיבותם, בהמשך.
- 2 ראיון **בידיעות מעריב**, כ"ב אב תש"ח, 27.8.1948, תחת הכותרת: "מתי חיה... בבא בתרא?". על משמעותה של כותרת זו, בהמשך. בראיון זה סיפר בין השאר גם מזיכרונותיו ממסיבת עיתונאים עם הרצל בשנת 1903. איני יודעת מי המראיין.
- 3 ר' בקי, "אבי אבות הסקופים", בנציון כ"ץ, קשר, 7 (מאי 1990), עמ' 57-60 (להלן: בקי, "אבי אבות הסקופים").
- 4 וכן השאר נלחם מעל דפי **חדשות**, כפי שתיאר מאיר שלו, נגד הממסד הדתי, ובה בעת ביקר את החברה החילונית, בעיקר זו התל-אביבית, על חילול שבת.
- 5 בראיון **בידיעות מעריב**, כ"ב אב תש"ח, 27.8.1948.
- 6 באותה רשימה פירט דוד לאזר "סודות" ו"קוריוזים" נוספים ששמר כ"ץ בזיכרונו. עוד בנושא זה של "השגת הטקסט המקורי של הקונסטטוציה של בוליגין" (פרלמנט עם זכות מייעצת בלבד) מקיץ 1905, סיפר אב"א אחימאירי: "על ארבע הסערות", **חרות**, 21.2.1958.
- 7 בקי, "אבי אבות הסקופים".
- 8 בערב העיון והזיכרון במלאות יובל שנים לפטירתו, בכ"ט שבט תשס"ח (5.2.2008), דיבר ד"ר נתי כהן על חלקו בעיתונות האידיש. דבריו מתפרסמים בגיליון זה של **קשר**.
- 9 אב"א אחימאירי, בסדרת מאמריו בהמשכים, "ארבע הסערות של בן-ציון כ"ץ", **חרות**, 1958 (ראו פירוט ברשימת הקריאה לעיון נוסף), מנה את "שלוש הסערות שהסעירו" אותו: "הרבולוציה של שנת 1905"; "הרבולוציה של 1917"; "סערת עלילת הדם, הקשורה עם רצח ד"ר חיים ארלוזורוב" ו"סערת 'התיקונים בדת', יותר נכון על הצורך לסגל את 'השולחן ערוך' לדרישות החיים ואת דרישות החיים – ל'שולחן ערוך'".
- 10 כך, למשל, הזכיר אב"א אחימאירי התערבות קודמת שלו בעלילת דם הקשורה בשמו של בלונס הווילנאי בשנת 1900. "על ארבע הסערות", **חרות**, 7.3.1958.
- 11 פארייניסס היה כומר ממוצא ליטאי, תושב טשקנט, ה"תאולוג" היחיד שהתביעה מצאה כ"מומחה לדת היהודית". הסנגוריה הוכיחה את בורותו של המומחה. במקורות שונים נכתב השם בצורות כתיב שונות. במקורות באינטרנט לא נזכרה השתתפותו הפעילה של בן-ציון כ"ץ. שניים מתוך ארבעה הסנגורים היו הרב יעקב מזא"ה ועורך הדין ישראל (אוסקר) גרוזנברג, כיום רחובות סמוכים בתל-אביב. האחרים לא היו יהודים: קראצ'בסקי, זארודני, מאקלאקוב, גריגורוביץ-בארסקי. גרשון סוויט, **הדואר**, 1955 ועוד.
- 12 עוד על כך, כגון: גרשון סוויט, "בן ציון כץ בגבורות", **הדואר**, 1955; אב"א אחימאירי: "על ארבע הסערות", **חרות**, 7.3.1958; יעקב רבי, **על המשמר**, 1.4.1983, ואחרים. **על עיתונים ואנשים**, עמ' 77-79.
- 13 על כך סיפר בהרחבה אב"א אחימאירי, "על ארבע הסערות", **חרות**, 21.2.1958. הוא הדגיש את חלקו הבולט של בן ציון כץ בגילוי האמת גם במחיר מתח רב עם מנהיג יהודי פולני באותו זמן, יצחק גרינבוים. בן-ציון כ"ץ ברשימה חגיגית על יצחק גרינבוים, "למלאות לו 75 שנה" (**העבר**, ג [אלול תשט"ו], עמ' 8-11), לא הזכיר במישרין את חילוקי הדעות ביניהם בנושא זה והדגיש את עבודתם המשותפת בהזדמנויות שונות. עם זאת סיפר כי דחה את מאמרו

"עסקנים" בעריהם ובמדינותיהם, כדי שיסייעו לו להוציא לאור ירחון ספרותי: "אף כי לא איש תעמולה אנכי, וכל מיני כתיבת כרוזים ו'חוזרים' שנואים עלי בתכלית. ובכל זאת אצא מגדרי הפעם לשם המטרה הרצויה. מי יודע אולי באמת אפשר להוציא אל הפועל את מחשבתך בדבר הירחון ולבצרו על בסיס נאמן? מי יתן ותתגלגל הזכות הזאת על ידך, וגלות את החרפה מעל העברים". תשובה זו מעידה על האמון שרחש ביאליק לכ"ץ ולמפעליו בתחומי הספרות וכתבי העת העבריים.

בהיותו בלונדון כתב ביאליק מכתב מיואש לבעלי הוצאת דביר ביום 3 בפברואר 1931. בין השאר פירט בו בהרחבה את ההצעה המפורטת שקיבל מכ"ץ למימוש התכנית "להפצת הספר העברי בעולם" ול"ארגון המכירה ובסוטה". לפי הצעה זו יצטרפו יחד הוצאות שטיבל ודביר ואחר כך גם אחרות למפעל משותף זה. (שם, כרך ה, מכתב א'רצא, עמ' קלז-קלח).

שני המכתבים האחרונים שבהם נזכר שמו של כ"ץ הם גם מכתביו האחרונים של ביאליק, מתקופת שהותו במעיינות המרפא בעיירה האוסטרית פֶד גסטֵיין בקיץ תרצ"ג (אוגוסט 1933). בשל מחלתו ויתר על ההשתתפות בקונגרס היוני שהתכנס באותם ימים בפרג. מתברר מהם כי בן-ציון כ"ץ, שביאליק כינה אותו "ידידי", היה בין מבקריו במקום המרפא שלו והפיג במעט את "צער בדידותו" במקום זה. ביאליק עשאף שליח למסירת מכתבו למיטיבו וידידו, ד"ר דוד רוטבלום בפראג (22.8.1933). שם, כרך ה, מכתב א'תנד, עמ' רעו; 26.12.1933. שם, כרך ה, מכתב א' תנו, עמ' רעח). במכתב זה, שנכתב בזמן הסערה של רצח ארלוזורוב, הביע ביאליק שמחה על "מפלת ז'בוטינסקי וסיעתו", ונד בדד הצהיר על אהבתו אליו "בלב שלם" (עמ' רעה-רעט).

6. ג' שופמן. שתי רשימות הקדיש ג' שופמן לבן-ציון כ"ץ, האחת בחייו (תשי"ד) והשנייה עם פטירתו (תשי"ח).⁴⁶ בשתיהן העריך מאוד את פועלו והזדהה עמו. יש לשער שהיכרותם החלה עם ראשית פעילותו של שטיבל, נמשכה בשנות השפל שלו והתחדשה בתקופת המאמצים לחידוש ההוצאה, בעזרתו הפעילה של בן-ציון כ"ץ. שופמן נמנה עם הסופרים שנעזרו על ידי שטיבל כמשתתף בהתקופה, כעורך **גבולות** (תרע"ט, תרפ"א) ו**פרט** (תרפ"ד), ובעיקר להוצאת כתביו בארבעה כרכים (תרפ"ז-תרצ"ה). לא נמצאה בארכיונו חליפת מכתבים ביניהם.⁴⁷ ברשימתו הראשונה שיתף את הקוראים בהנאתו מקריאת זיכרונותיו, ובשנייה, לאחר מותו, סיפר על ההיכרות ביניהם, בשהותם בנופש בבית הסופרים "בית דניאל" בזכרון יעקב, וקבע: "מצד אחד מין סוקרטס, ונאמן למסורת אבותיו מאידך".

עם סיום: אולי מכאן תצא הקריאה למשפחה ליזום פרויקט רחב היקף שיכלול ארבעה חלקים: ביוגרפיה, כינוס כתביו, ההדרה של חליפת מכתביו, שלו ושלו הכותבים אליו ובביליוגרפיה של כתביו ושלו הכותבים עליו. על כך מן הראוי להוסיף חלק חמישי: הוצאה מחודשת של מבחר מספרי המחקר ההיסטוריים שלו, ומהדורה חדשה ומורחבת של **על עתונים ואנשים**. פרויקט זה, שצריך להיעשות בשלבים, ראוי שיקבל את חסותו של המכון לחקר העיתונות היהודית באוניברסיטת תל-אביב, ואפשר שבשיתוף פעולה עם החוגים הרבים לתקשורת הקיימים במדינת ישראל באוניברסיטאות ובמכוני.

- העתונאים העצמאיים", **הבוקר**, 5.3.1958.
- 28 הצירוף מופיע ברשימה "בעקבות הימים" 1945 חסר שם הכותב, שם העיתון ותאריך מדויק.
- 29 איני יודעת מי הכותב, מתי ובאיזה עיתון פורסמו דבריו.
- 30 איני יודעת מי הכותב, מתי ובאיזה עיתון פורסמו דבריו.
- 31 אב"א אחימאיר, "ארבע סערות", **חרות**, 21.2.1958, העיד שריבקין וחתנו מרגולין היו בעלי העיתון הזמן והם אלה שמימנו וניהלו אותו.
- 32 **על עיתונים ואנשים**, עמ' 43-48. הפרשה תוארה במקומות רבים; בין השאר **בהעבר**, ו (אלול תשי"ח), עמ' 22-24, שבו הביא משה אונגרפלד את התיאור לתולדות הפואימה "בעיר ההרגה" לח"נ ביאליק: ואת שני מכתביו של בן-ציון כ"ץ לביאליק. הדברים כונסו בספרו **ביאליק וסופרי דורו**, תל-אביב, עם הספר, תשל"ד, עמ' 149-150.
- 33 **על עיתונים ואנשים**, עמ' 90-95; יצחק גרינבוים, **העבר**, ו (אלול תשי"ח), ועוד.
- 34 **על עיתונים ואנשים**, עמ' 95-97; יצחק גרינבוים, **העבר**, ו (אלול תשי"ח), ועוד.
- 35 לא נזכרו כאן ספריו שהופיעו לפני עלייתו לארץ, בארץ ישראל ובמדינת ישראל, ותרומתם למחקר.
- 36 מרדכי נדב, "לתולדות המאמצים להבאת אוסף דוד גינצבורג אל בית הספרים הלאומי בירושלים", **מדעי היהדות**, 35 (תשנ"ה), עמ' 69-81.
- 37 יש לשער שהיו גם בלתי מרוצים וביקרו את פעילותו של בן-ציון כ"ץ. כמעט כל העדויות החיוביות שהובאו כאן מקורן ברשימות שנתכו על בן-ציון כ"ץ בהזדמנויות שונות, והן מדברות בלשון אחת. ייתכן שעדויות הבלתי מרוצים טרם נמצאו או שלא ניתן להן ביטוי גלוי.
- 38 דוגמה למחקר מסוג זה הוא ספרה של דניה עמיחי-מיכלין, **אהבת אי"ש: אברהם יוסף שטיבל**, ירושלים, מוסד ביאליק, תשס"א/2000. מרבית הפרטים על מעורבותו בהוצאת שטיבל ובסיוע לטשרניחובסקי לקוחים מספר זה. כמו כן ראו ספרי על דבורה בארון, **המחצית הראשונה: דבורה בארון – חייה ויצירתה, תרמ"ח-תרפ"ג**, ירושלים, מוסד ביאליק, תשמ"ח/1988 (להלן: בארון, **המחצית הראשונה**).
- 39 הכותבת היתה אז בת חודשיים ואחיה בן שנתיים. עוד סיפרה בזיכרונותיה על ביקוריו של טשרניחובסקי בביתם בברלין ואחר כך ברחוב אחד העם בתל-אביב, ועל הכנותיה של אמו לקראתו: "מכינה אמבטיה חמה, דואגת לארוחה".
- 40 **בהארץ** [לא הצלחתי למצוא את הפרטים]. מכתבים אלה מצאה הכותבת, מורה לספרות, בעליית גג, כפי שספרה לחדוה בר-רומי, בתו של בן-ציון כ"ץ.
- 41 רשימה מלאה של מראי המקום לסדרה זו: **שאלו טשרניחובסקי: ביבליוגרפיה**, תל-אביב, מכון כץ לחקר הספרות העברית, אוניברסיטת תל-אביב ומרכז ההדרכה לספרות ציבורית, תשמ"א/1980, עמ' 140-141, מספר הפריט: 1535. הראשונה מי"א בטבת תש"ד/7.1.1944 והאחרונה מח' באב תש"ד/28.7.1944.
- 42 בארון, **המחצית הראשונה**, לפי מפתח השמות.
- 43 על סיפורה הראשון **בהזמן**, "זוג מתקוטט" חתמה בכינוי "אשה נביאה". על פגועות זהות הכותבת, על הסיפור ועל סיפוריה האחרים בכתב עת זה, ראו בהרחבה בספר הנ"ל, לפי מפתח השמות והסיפורים.
- 44 ראו בהרחבה על פרשה זו: בארון, **המחצית הראשונה**, עמ' 44 ועוד.
- 45 שם, עמ' 77-78. התמונות עצמן בין עמ' 308 ל-309. **על עיתונים ואנשים**, עמ' 66-67.
- 46 מראי מקומות ברשימה הביבליוגרפית. שתי הרשימות במלואן הובאו בנספח.
- 47 נורית גוברין, **מאופק אל אופק: ג. שופמן – חייו ויצירתו**, תל-אביב, יחידו ואוניברסיטת תל-אביב, תשמ"ג/1983, לפי מפתח השמות.
- נגד הרצל בשאלה אוגנדה אשר נמסר לו כדי לפרסמו **בהזמן**, "מפני שסוף סוף לא הסכמתי ללוחמים בהרצל בסגנון בלתי מתון, [...] כתבתי לו, כי אי אפשר להדפיס מאמר בחריפות כזו נגד המנהיג". בין השיטין רמז על חילוקי דעות נוספים: "הכל יודעים כי הוא עושה לפי הכרתו הפנימית, בלי שום כונה להחניף למישהו".
- 14 על כך נכתב הרבה מאוד. מעניינת במיוחד רשימתו של הנוגע בדבר עצמו, אב"א אחימאיר, שנכתבה בהמשכים, "על ארבע הסערות", **חרות**, במיוחד בתאריכים 7.3.1958 ו-14.3.1958. פרטים "רעננים" לצורת מעורבותו נמצאים, למשל, ברשימתו של אסף גולדברג, **חרות**, 28.2.1958. **על עיתונים ואנשים**, עמ' 158-162.
- 15 יוסף קלוזנר הסביר את שוליותו של בן-ציון כ"ץ בחיים הציבוריים בארץ ישראל בעמדותיו אלה בפרשת רצח ארלוזורוב.
- 16 השם "אלטלנה" פירושו באיטלקית נדנדה. היה זה אחד מכינוייו הספרותיים של זאב ז'בוטינסקי.
- 17 על ה"פולמוס וחוקיותו" ראו: נורית גוברין "מאורע ברנר": **המאבק על חופש הביטוי**, ירושלים, יד יצחק בן-צבי, תשמ"ה/1985, עמ' 3-9.
- 18 קטעי העיתונים וההתכתבות נמסרו לי באדיבות גב' לאנה פלדמן מארכיון המכון למורשת בן-גוריון (אב"ג), חטיבת תיקי נושא, תיק מס' 501. שלבי הפולמוס: (א) "בן ציון כץ": "החזון המשיחי והאידיאולוגיה הציונית. על חליפת המכתבים בין ראש הממשלה ופרופ' רוטנשטרייך", **הבוקר**, ג' באלול תשי"ז (30.8.1957); (ב) מכתב של דוד בן-גוריון לבן-ציון כ"ץ, מירושלים, ה' באלול תשי"ז (1.9.1957); (ג) תשובתו של בן-ציון כ"ץ מתל-אביב מיום 10.9.1957, שפורסמה **בהבוקר** תחת הכותרת: "אוגנדה", מונאקו ו... הצנוורה של דבר"; (ד) מכתב של דוד בן-גוריון לבן-ציון כ"ץ, כ"ו באלול תשי"ז (22.9.1957); (ה) מכתב של דוד בן-גוריון לי' גרומן, ראש מערכת **הבוקר**, משדה בוקר, מיום 11.10.1957, המתיר את פרסום חילופי המכתבים ברבים; (ו) "חילופי מכתבים בין ד. בן-גוריון ובן-ציון כץ בעקבות מאמר ב'הבקר'. הפולמוס על הציונות, העליה והמדינה", **הבוקר**, כ"א בתשרי תשי"ח (16.10.1957); (ז) "תשובה לפולמוס של ד. בן-גוריון", **הבוקר**, ל' בתשרי תשי"ח (25.10.1957). פורסמו תגובותיהם של שלושה מתוך רבים: פרופ' י' קלוזנר, דוד פורטר, יוסף ויניצקי; (ח) מכתב של דוד בן-גוריון מיום י"ט באדר תשי"ח (11.3.1958) למר טלר (לאחר מותו של בן-ציון כץ). בשתי הביוגרפיות של דוד בן-גוריון, זו של שבתי טבת וזו של מיכאל בר-זוהר, לא נזכרה פרשה זו. תודה לרחל סטפק על עזרתה בפרט זה.
- 19 מצוטט אצל דוד לאזר, "בן ציון כ"ץ", **מעריב**, 3.2.1956.
- 20 נורית גוברין, "חכמת הפרצוף – מ"י ברדיצ'בסקי בעיני בני זמנו". זהו מבוא עקרוני על מידת המהמנות של זיכרונות בכלל, ושל הזיכרונות על מי"ב בפרט. בתוך: הנ"ל (עורכת), **בודד במערבו. מיכה יוסף ברדיצ'בסקי בזכרונם של בני זמנו**, חולון, עירית חולון, תשנ"ח/1998, עמ' 9-86.
- 21 סיפור זה משמו של יצחק ניסנבוים, הביא גם ג' קרסל, "בן ציון כ"ץ בגבורות", **דבר**, 13.1.1956.
- 22 **כתבי זלמן שניאור**, כרך ט, תל-אביב, דביר, תשי"ח, עמ' 317. לראשונה פורסם בהמשכים **בדבר**, כ"ו באייר תשי"ח, 16.5.1958, לאחר מותו.
- 23 **כתבי י"ד ברקוביץ**, כרך שני: סיפורי זכרונות, תל-אביב, דביר, תשכ"ד, עמ' כד.
- 24 גירסה אחרת הביא דוד לאזר, שסיפר "כיצד, למשל, עשה פעם, חורים במגבעתו החדשה של המשורר פרוג, תוך כדי שיחה נלבבת אתו", **מעריב**, 3.2.1956.
- 25 איני יודעת מי הכותב, באיזה עיתון ומה התאריך המדויק.
- 26 **ידיעות אחרונות**, כ"ז ניסן תשי"ד (30.4.1954) במדור "נצנוצים". לא כונס. ראו בנספח 1.
- 27 הכותרת מתוך רשימתו של מאיר גרוסמן: "בן-ציון כץ ז"ל – מאחרוני

נספחים

נספח 1: שתי רשימות של ג' שופמן על בן-ציון כ"ץ

בן ציון כץ ב"העבר"

בחוברת ב' של "העבר" (רבעון לדברי ימי היהודים והיהדות ברוסיה) מגולל בן ציון כץ פרקים רבי ענין לתולדות העתונות העברית בשנות 1900-1905 ואילך, בתקופה שבין זעזועי הצאריזם וימי ה"דומה" מזה, ובין הנצוצים הראשונים של הרנסנס שלנו מזה – והוא, בן ציון כץ, באמצע. כיצד התרוצץ בפטרבורג, התייצב לפני השלטונות והשתדל לטובת כתבי-העת בעברית ובאידיש, טען ותבע והשיג. יצחק גרינבוים במאמרו בחוברת זו משתומם: "לא הבינתי ואיני מבין גם עכשיו, איך הגיע כץ לקשרים אלה. קשה לי לתאר שיחה רוסית בינו לבין מיניסטר רוסי בממשלת הצאר. לא משום שהרוסית שלו היתה פגומה, אלא משום אופן דיבורו וסגנון דבריו, שהוא שונה עד למאוד מכל מה שהורגל בו פקיד גבוה מהאדמיניסטרציה הרוסית. ואפשר משום השוני הזה דווקא היה עושה רושם והטו אוזן לדבריו". גרינבוים ניחש כאן מה, אבל לא עד גמירא. כן, "משום השוני הזה" המיניסטרים הרוסים הם, למרות הכל, "חוש" היה להם והם "הריחו" בו, בכץ, את "האוריגנאל", משהו מ"המאור שביהדות", לכשתרצו, והעדיפוהו על היהודי ה"אירופי", בעל חיתוך-הדיבור המצוחצח. זהו.

ואף-על-פי-כן הושיבוהו במאסר סוף כל סוף (בגורקי עיירה שכנה לעירי אורשה). על שנת-מאסרו זו מעיד כץ על עצמו לאמור: "הישיבה בבית-הסוהר, למרות כל אי-הנעימות שבישיבה מאחורי הסורג, נשארה בזכרוני כאחת השנים הטובות שבחיי". מימארים אין ספור נכתבו על ישיבה בבתי-סוהר, אבל כזאת, כמדומה, עוד לא כתב איש. הבו גודל לו!!

ידיעות אחרונות, כ"ז ניסן תשי"ד (30.4.1954). במדור: "נצנצוים". לא כונס.

בן-ציון כץ

בזכרון-יעקב לפני חמש שנים היינו יחד, ב"בית דניאל".¹ בקלות, למרות גילו, צעד מסלע אל סלע בדרך טיולנו אל הים. ובקלות זו גם קפץ בשטף שיחו מענין לענין, מהווה לעבר ומעבר להווה. על אישים בולטים, שבימי חרפי העסיקו את דמיוני לא מעט, סיפור, שאני רק לשמע אוזן שמעתים,² אם לדבר בשפת איוב, והוא – עינו ראתם. על נציגינו ב"דומה" הרוסית,³ על וינאוור,⁴ הארי שבחבורה, שמיליוקוב⁵ אמר עליו, שאין צלול מוח כמוהו. הרבה, הרבה זכר, פרטים ופרטי פרטים, כבוד סוד שאינו מאבד טיפה.⁶

ומכאן – אל העבר הרחוק. אל תקופת הבית השני, בה היה בר הכי.⁷ שכל ישר, שלא סבל פלפול ועקמימות. על ספר חדש אחד, שמחברו ניגש אל תקופה זו בסברות נועזות, חריפות, פסק צרות: "ניישט געשטויגן, נישט געפלווגן!"⁸ כלומר, עורבא פרח.⁸ ולו יש להאמין. עם כל השתקעותו בימים קדומים, לא נרדם אף לרגע העתונאי שבו, העתונאי המובהק, הער לכל המתרחש מסביב, מקרוב ומרחוק, בעל האינטואיציה החזקה.

איש חלק, לכאורה, בתכלית הפשטות, ללא "תהומות", ובכל זאת, כשהוא מספר ב"זכרונותיו" על שנת מאסרו בהורקי, עיירה סמוכה לעירי אורשה⁹ (על שהדפיס ב"הזמן" את הכרוז הוויבורגי),¹⁰ הריהו מעיד על עצמו: "זו היתה השנה הטובה בכל ימי חיי". אמירה הראויה לפילוסוף קדמון.

כן, מצד אחד מין סוקרטס, ונאמן למסורת אבותיו מאידך. פעם בלוויה רבת קהל, ראיתו עומד וגבו אל שער בית העלמין. "מדוע אינך נכנס עם כולנו?" – שאלתיו. "אני כוהן... ענה בלחש. והנה סוף סוף נכנס אף הוא.

מתוך: כל כתבי ג. שופמן, תל-אביב, דביר ועם עובד, תש"ו/1960, כרך חמישי, עמ' 152-153. פורסם לראשונה: ידיעות אחרונות, 7.2.1958.

הערות לרשימה השנייה

1. "בית דניאל" – בית הבראה בזיכרון יעקב ששימש בית הבראה לסופרים לאחר הסכם שנחתם עם ועד אגודת הסופרים העבריים בדצמבר 1947, ונפתח בשנת 1951. את המשא ומתן בשם אגודת הסופרים עם הנהלת בית דניאל ניהל אבי, ישראל כהן.
2. "לשמע אוזן שמעתים", על פי איוב מב 5: "לשמע אוזן שמעתך". זה פסוק מתוך המענה הסופי של איוב לאלוהים הכולל הכנעה וחרטה גמורה. איוב מודה שעד שמגלה אליהם אליו הכירו אותו רק לפי השמועה, ואילו כעת הכיר בעצמו בגדולת האלוהים, מתוך דבריו.
3. "דומה" – הפרלמנט הרוסי. נוסד בשנת 1905 בימי הצאר האחרון בלחץ המהפכה. בשנים 1905-1917 פעלו ארבע דומות. הדומה הרביעית והאחרונה משנת 1912, בטלה עם מהפכה פברואר (אוקטובר) 1917 (אנציקלופדיה יזרעאל).
4. מקסים וינר נולד בווארשה, 1863, נפטר בפריס, 1926. מדינאי, מגדולי חכמי המשפט ברוסיה. מייסדי מפלגת הקאדטים, מחשובי הצירים בדומה הראשונה. בתקופת קרנסקי שימש שופט בבית הדין העליון לערעורים. לאחר מהפכת אוקטובר היה שר לענייני חוץ בממשלת וראנגאל בקרים. היה מייסדי הקבוצה העממית היהודית ויושב ראש האגודה לשוויון זכויות היהודים ברוסיה, ועוד (אנציקלופדיה יזרעאל).
- * מפלגת הקאדטים. קאדטים – כינוי לחבריה ומצדדיה של המפלגה הליברלית ברוסיה הצארית (מפלגת הק"ד = קונסטיטוציונליסטים דמוקרטיים). פאבל מיליוקוב ומקסים וינבר ייסדו אותה ב-1905. עם נפילת הצאריזם ב-1917 לקחו חלק פעיל בשלטון וחיוו דעתם להמשכת המלחמה בגרמניה לצד בעלי הברית. המפלגה פורקה עם עליית הבולשוויקים לשלטון וחלק גדול מחבריה הראשיים נשתקעו בחוץ לארץ כמהגרים פוליטיים (אנציקלופדיה יזרעאל).
5. פאבל מיליוקוב נולד בצרפת ב-1859 ונפטר ב-1943. היה מדינאי, היסטוריון ופובליציסט רוסי מראשי הליברליזם האזרחי בתקופת הצארים האחרונה. ב-1895 פוטר מהוראה באוניברסיטת מוסקבה בגלל דעותיו החופשיות ועבר להורות באוניברסיטה של סופיה. ב-1905 חזר לרוסיה ונמנה עם מייסדיה וראשיה של מפלגת הקאדטים, היה ציר בדומה, ממנסחי "כרוז ויבורק" והנענשים עליו. הוא ערך עיתונים והיה חבר מערכת בעיתונים אחרים. אחרי מהפכת 1917 היה מיניסטר החוץ עד עליית קרנסקי לשלטון. דרש להאריך את המלחמה עם גרמניה. אחרי מהפכת אוקטובר חי כמהגר פוליטי בפריס וערך שם כתבי עת רוסיים, עד 1940. כתב כמה ספרים (אנציקלופדיה יזרעאל).
6. בור סוד שאינו מאבד טיפה. בור מסויד ומטויה היטב שאין המים נספגים בקרקעו ובדפנותיו. ובהשאלה: כינוי לבעל זיכרון טוב, הזוכר היטב את כל מה

שלמד ושמע. על אליעזר בן הורקנוס נאמר במסכת אבות ב ה שהוא "בור סוד שאינו מאבד טיפה". זהו דבר שבח מופלג (מילון אבן-שושן).

7. בר הקי – ביטוי ארמי שפירושו: בקי בדבר. מנוסה. על פי מסכת סוטה, כו.

8. עורבא פרח – ארמית: עורב פורח. כינוי לדבר שאין בו ממש.

9. ג' שופמן נולד בעיר אורשה, פלך מוהילוב, ברוסיה הלבנה. ראו בהרחבה בספרי: מאופק אל אופק: ג. שופמן – חייו ויצירתו, תל-אביב יחידי ואוניברסיטת תל-אביב, תשמ"ג/1983, 2 כרכים.

10. "הכרוז הווירבורגי" – "העיר ווירבורג שבפינלנד שבה התכנסו בראשית יולי 1906 מאתיים צירי הדומה הראשונה ופירסמו מינשר שקרא לאזרחי רוסיה להפסיק ולשלם מדים ולסרב לשרת בצבא. היתה זו בקירה למרי אזרחי, מפי נציגיו הראשונים של העם, לאחר שנות אלף של משטר אוטוקרטי טוטליטרי. הממשלה הצארית הורתה לשרף הפלך לא לפרסם בשום דרך את דברי הצירים או כל מחאה שיביעו בוויבורג, אבל בן ציון כץ, החליט בכל זאת לפרסם, למרות שידע שהוא צפוי למאסר ולהפסקת האישור להוציא את העיתון. על כך נגזרה עליו שנת מאסר ב-1908" (רות בקי, "אבי אבות הסקופים", קשר, 7 (מאי 1990), עמ' 57-60).

במועדי הופעות שונים. זמן מה שונה השם לחד הזמן בגלל הצנזורה.

1903 – אפריל. הזמן' פרסם כתבה ראשונה של פסח אוירבך שבו תוארו הפרעות, וכן מאמר ראשי של העורך שבו מתח ביקורת על הממשלה.

תרס"ג/1903 – ח"נ ביאליק מפרסם ברבעון הזמן את הפואמה "בעיר ההרעה" ששמה שונה ל"משא נימירוב" בשל הצנזורה הרוסית, בתגובה על פרעות קישינוב (4.12.1903).

תרס"ה/1904 – עבר לוויילנה, המשיך להוציא את הזמן היומי, ולצדו גם את הרבעון הזמן.

תרס"ה/1905 – תחילת השתתפותה של דבורה בארון בהזמן, ההיכרות וההתכתבות ביניהם.

תרס"ה/1905 – פרסם את חוקת 1905 (הקונסטיטוציה הרוסית הראשונה) בהזמן בעברית, וממנו העתיקה-התרגמה העיתונות הרוסית.

תרס"ו/1906 – פרסם את "הכרוז הווירבורגי" (כרוז המרד) שחובר בידי מאתיים צירי הדומה. הכרוז קרא לאזרחי רוסיה להפסיק לשלם מסים ולסרב לשרת בצבא; מעין קריאה למרי אזרחי (12.7.1906). הצאר ניקולי אסר לפרסם מנשר זה, ואילו בן-ציון כ"ץ פרסם אותו בעברית בעיתונו הזמן, לאחר שקרא את הכרוז בעיתון גרמני ונתן לאחד מחברי המערכת לתרגמו לרוסית.

תרס"ז/1907 – תר"ע/1910 – ייסד וערך את חד הזמן. שינוי השם, בשל הבעיות עם הצנזורה הרוסית. אחרי שגם חד הזמן נסגר חזר והוציא מחדש את הזמן היומי ולצדו הירחון הזמן, בעריכת דוד פרישמן.

עיתוני הזמן היו אכסניות מרכזיות לספרות העברית במשך 11 שנים: 1903-1914.

תרס"ח/1908 – הואשם בהסתה למרידה בממשלה ונדון לשנת מאמר על פרסום "הכרוז הווירבורגי" בחדר מבודד, כאסיר מדיני. מקום המאסר: העיר גורקי. תרע"ג/1913 – לקחת חלק פעיל במשפט בייליס.

תרע"ד/1914 – נשא לאישה את הרופאה ד"ר שרה בת יוסף הרכבי מנובוגרודוק, ממשפחת החוקר אברהם אליהו הרכבי. ילדיהם: יוסף כ"ץ ז"ל (אגרונום); רות כ"ץ ליבנית אשת חנוך בזוזה ז"ל; חוה כ"ץ בר רומי תבל"א.

תרע"ה/1914 – ביקר בארץ ישראל כדי לבדוק אם אפשר להוציא עיתון יומי בלתי תלוי בארץ, ובשליחותו של יצחק ניידיץ' למצוא מתרגמים לספרי פלביוס, וכן למורה נבוכים לרמב"ם, הכוזרי לר' יהודה הלוי חובות הלבבות לר' בחיי אבן פקודה.⁶

תרע"ה/1915 [אמצע] – הממשלה הרוסית סוגרת את כל העיתונות העברית והאידיית. כ"ץ השיג רישיון להוציא לאור עיתון יומי באידיש, פעטראגראדער טאגבלאט ושבווען בעברית, החיים, שלא הספיק להופיע.

תרע"ו/1916, אוקטובר – קיבל רישיון להוציא לאור שבועון עברי במוסקבה בשם העם. היה בין מייסדיו ועורכיו.

תרע"ז/1917 יוני – העם נהפך לעיתון יומי וכ"ץ הוא אחד מעורכיו. העיתון יצא לאור במשך כשמונה חודשים בימי הבולשוויקים, ונסגר מחוסר אמצעים.

תרע"ח-תרע"ט/1917-1918 – ייסד וערך את הרבעון ההיסטורי העברי: לדברי ימי היהודים והיהדות ברוסיה, בפטרבורג. לאחר מכן עבר לתל-אביב.

תר"ף/1920 – יצא מרוסיה כנתין ליטאי ומגיע לקובנה, משם – לברלין. התחיל להשתתף בהיינט הוורשאי ובעיתונות היהודית באמריקה, שבה פרסם במשך שנים סדרה של מאמרים.

תר"ף/1920 – התמנה על ידי ממשלת ליטא לחבר משלחת השלום הליטאית, לשם כריתת ברית שלום עם רוסיה הסובייטית, ובמיוחד לצורך הטיפול בספרייה הליטאית שהייתה במוסקבה והליטאים דרשו להחזירה אליהם. השתתף גם בניסוח חוזה השלום. מוסקבה, אפריל-יוני.

תר"ף/1920 – סייע בהוצאתם לאור של כתביהם של שאול טשרניחובסקי ומיכה יוסף ברדיצ'בסקי בהוצאת שטיבל.

תרפ"א/1921, יוני – יצא מרוסיה בדרכון דיפלומטי ליטאי. התחיל לפרסם בעיתונות היהודית באמריקה סדרות מאמרים.

תרפ"ב/1922 – נלחם במשפט הסטודנט שטייגר שנאשם ברצח נשיא פולין,

שלמד ושמע. על אליעזר בן הורקנוס נאמר במסכת אבות ב ה שהוא "בור סוד שאינו מאבד טיפה". זהו דבר שבח מופלג (מילון אבן-שושן).

7. בר הקי – ביטוי ארמי שפירושו: בקי בדבר. מנוסה. על פי מסכת סוטה, כו.

8. עורבא פרח – ארמית: עורב פורח. כינוי לדבר שאין בו ממש.

9. ג' שופמן נולד בעיר אורשה, פלך מוהילוב, ברוסיה הלבנה. ראו בהרחבה בספרי: מאופק אל אופק: ג. שופמן – חייו ויצירתו, תל-אביב יחידי ואוניברסיטת תל-אביב, תשמ"ג/1983, 2 כרכים.

10. "הכרוז הווירבורגי" – "העיר ווירבורג שבפינלנד שבה התכנסו בראשית יולי 1906 מאתיים צירי הדומה הראשונה ופירסמו מינשר שקרא לאזרחי רוסיה להפסיק ולשלם מדים ולסרב לשרת בצבא. היתה זו בקירה למרי אזרחי, מפי נציגיו הראשונים של העם, לאחר שנות אלף של משטר אוטוקרטי טוטליטרי. הממשלה הצארית הורתה לשרף הפלך לא לפרסם בשום דרך את דברי הצירים או כל מחאה שיביעו בוויבורג, אבל בן ציון כץ, החליט בכל זאת לפרסם, למרות שידע שהוא צפוי למאסר ולהפסקת האישור להוציא את העיתון. על כך נגזרה עליו שנת מאסר ב-1908" (רות בקי, "אבי אבות הסקופים", קשר, 7 (מאי 1990), עמ' 57-60).

נספח 2: תחנות בחייו של בן-ציון כ"ץ

מתווה לביוגרפיה

תרל"ו/1875 – נולד בעיירה דויג שבליטא בכ' בכסלו תרל"ו (18.12.1875) לאביו, אברהם-צבי, רב העיירה במשך ארבעים שנה. נודע כה"עילוי מדויג". סבו היה ר' שמואל-איסר, ר"מ [ראש מתיבתא = ישיבה] ביישיבת ר' מייליס בוויילנה למעלה מארבעים שנה. אמו הייתה גולדה בת בן ציון יוסלזון מאניקסט.

תרמ"ח/1888 – בגיל י"ג סיים את הש"ס. תרנ"ג/1892 – בן י"ז החל לפרסם מאמרים תורניים בהצפירה כנגד החומרות היתרות של הפוסקים האחרונים בשאלות כשרות, תחת הכותרת "דבר בעתו".

תרנ"ד/1894 – יצא לאור ספרו הראשון (בגיל 19) מזקנים אתבונן, או: דבר בעתו, בוורשה, ספר פולמוסי בעניין סיגול ההלכה לצורכי היום-יום.¹

תרנ"ה/1895 – יצא לאור קונטרס הכולל את תגובות רבני הדור כנספח לספרו טעם זקנים. "אגודת איזה מכתבים זקני גאוני ישראל על אודות הספר 'מזקנים אתבונן' [...]"; ורשה.

תרנ"ה/1895 – יצא לאור ספרו אור נגה על שמי התלמוד, ורשה. בספר זה יצא "להשיב לצוררים המדברים סרה על התלמוד".²

תרנ"ה/1895 – הוזמן לפטרבורג על ידי הברון דוד גינצבורג והפרופסור המומר דניאל חבולסון, להוציא כתב יד של תלמוד ירושלמי שנמצא בגניזת הברון, עם פירוש מדעי לכבוד יובלו של פרופ' חבולסון. "התכנית לא הגיעה לכלל מימוש, אבל תודות לה התחיל בעבודת מחקר היסטורי, שפורסמו לאחר מכן בהשילוח בעריכתו של אחד העם בשנת תרנ"ז/1897".⁴

[תרנ"ה/1895 כנראה] – התקבל לאוניברסיטה בפטרבורג כשומע חופשי ולמד משפטים ומדעי המזרח במשך שלוש שנים.

תרנ"ט/1899 – פרסם ספר: לקורות היהודים ברוסיה, פולין וליטא במאה הט"ז והי"ז לפי שאלות ותשובות, ברלין, אחיאסף. הספר תורגם לרוסית בידי ד"ר י"ל כצנלסון (בוקי בן יגל), יידו של בן-ציון כ"ץ.⁵ הספר חזר ופורסם בתש"ל/1970.

[תרנ"ט/1899] – זכה בפרס על שם צייטלין על ספרו זה. באותה שנה זכה בפרס חברת מפיצי השכלה ברוסיה על מחקרו "הצדוקים הפרושים".

תרנ"ט/1899 – יצא לאור ספרו הציונות בדברי ימי ישראל מימי גלות ספרד עד היום, ורשה, בחתימת: בן-אברהם.

תרס"ג/1903 – יסד וערך את עיתון הזמן, בפטרבורג. תחילה פעמיים בשבוע ומגילון 92 – כעיתון יומי. למעשה הייתה זאת רשת עיתונים וכתבי עת

16.10.1957)¹⁶. תשי"ח/1958 – נפטר בתל-אביב, י"ב בשבט תשי"ח/2 בפברואר 1958, בן 83.¹⁷
 תשכ"ג/1963 – זכרונות: **חמישים שנה בהיסטוריה של יהודי רוסיה**, תרגם מאידיש: ברוך קרוא, תל-אביב, טברסקי. הזיכרונות במלואם פורסמו קודם בעיתון האידי שהופיע בארצות הברית, **מארגעניג'ורנאל**.
 תשמ"ג/1983 – **על עיתונים ואנשים**, תל-אביב, צ'ריקובר, עם מבוא מאת ג' קרסל.

הערות לנספח 2

1. על מלחמה חברתית זו, על מחיר הבשר של עם ישראל, שהחלה בעיירתו ונמשכה בארץ ישראל, כתב א' ליטאי: "בן-ציון כ"ן בן 75", **הארץ**, 1.12.1950. אב"א אחימאיר, ב"על ארבע הסערות", **חרות**, 21.3.1958, ראה בספר זה את "הסערה הראשונה", "סערת התקונים בדת", של בן ציון כ"ן מתוך הארבע, כהמשך למלחמותיהם של מ"ל לילינבלום, י"ל פינסקר, י"ל גורדון, ואפשר להוסיף עליהם גם את ראובן אשר ברוידס ואת מ"י ברדיצ'בסקי בראשית דרכו.
2. משה אונגרפלד: "העילוי מדויג", **הצופה**, 1955. רשימה זו, ליובל השמונים שלו, כוללת דברי הערכה קצרים על ספריו.
3. על אף יחסו האוהד של פרופ' חבולסון אליו בצעירותו, לא נמנע בן-ציון כ"ן מ"להגיב בחריפות אחרי מותו" על אף שבעיתונות היהודית "הספידוהו במאמרים נלהבים והדגישו שזו אבידה גדולה ליהודית הרוסית". תחת הכותרת "שלושה משומדים", פרסם בהזמן [אין תאריך. אני משערת שהשנה היא 1911] "מאמר חריף מאד, ובו דבר רתת על היחס הפושר למשומדים. הוא הדגיש שלמרות גדולתו של חוולסון ויחסו הטוב ליהודים בכלל, ותמיכתו הגדולה ביד נדיבה למלומדים יהודים בפרט – הרי הוא מת בשבילנו היהודים מזמן שהתנצר. ובשום אופן אין לנו למחול ולסלוח לאלה הבורחים מהמערכה. אלה שממרים את דתם הם בוגדים שפלים". דוד אילגובסקי, "העילוי מדויג", ליובל השבעים, (**הבוקר**, 30.11.1945).
4. על ההחמזה הגדולה של ההסתדרות הציונית לרכוש "בוזל הוול" את ספריית הברון דוד גינצבורג, סיפר לימים אב"א אחימאיר, "על ארבע הסערות", **חרות**, 14.3.1958. אסף גולדברג העיד שבן-ציון כ"ן "בא במגע עם פרופ' איינשטיין, והשתדל להניעו כי ישפיע על הממשלה הסובייטית למכור את ספרייתו המפורסמת של הברון גינצבורג וכי תרשה להוציאה מרוסיה, אולם דבר זה לא יצא לפועל משום שלא הצליחו לגייס את הסכום הדרוש". אסף גולדברג, "עזובנו של בן ציון כ"ן", **חרות**, 28.2.1958 (להלן: גולדברג).
5. גולדברג.
6. **על עיתונים ואנשים**, עמ' 80-85.
7. אייזיק רמבה, "פרשת האזכרה לבן ציון כ"ן", **העבר**, ו (אלול תשי"ח), עמ' 21.
8. שרה הרכבייץ, "זכרונות", **העבר**, ו (אלול תשי"ח), עמ' 9-11; עדותה של הבת חדוה בר רומי, ועוד.
9. לפי עדותו של גרשון סוויט, **הדואר**, כ"ד שבט תשי"ח, הסתכסך עם י"ל גולדברג ועזב את העיתון.
10. תאריכי העיתונים שייסד וערך, משך הזמן שהופיעו ופרטים נוספים עליהם ועל הקונטרסים שהוציא עדיין צריכים בדיקה.
11. זיכרונות על ההוי של עיתונאי **הבוקר** בשנתו הראשונה, סיפר י' פרסיץ, "שלושים להעדרו של בן ציון כ"ן", **הבוקר**, 7.3.1958.
12. רשימה מלאת הומור כתב על עיתון זה מאיר שלו, "יש לי עוד חדשות בשבילך", **חדשות**, 1.3.1985, ואפיין אותו כעיתון בלתי תלוי "בלתי נטיה מפלגתית, המחפש את האמת ללא משוא פנים". כן הוא תיאר את מלחמתו העזה כמעט בכל העיתונים והעיתונאים של אותן שנים.

נרוטוביץ' (Narutowicz). גבריאל נרוטוביץ' (1865-1922) היה מדינאי ומנהגס פולני. מ-1908 היה פרופסור לתכנון המים בציריך. 1920 – שר לעבודות ציבוריות. מיוני 1922 – שר החוץ. ב-9.12.1922 נבחר לנשיא פולין, אבל נרצח זמן קצר אחרי כן בידי קנאי לאומני, מפני שנבחר לנשיא בעזרת קולות היהודים. (**אנציקלופדיה יזרעאל**). רוצחו היה צייר ומבקר אמנות פרופסור אליגיוס נייביאדומסקי (ויקיפדיה). אייזיק רמבה סיפר בדברים שנשא לזכרו על "תקופת מלחמתו השניה [הראשונה היתה בימי משפט בייליס, נ"ג] גם כן בקשר עם עליית דם – בקשר עם משפט שטייגר בפולין, שאשה העידה כי ראתה ששטייגר, סטודנט יהודי, הטיל פצצה על הנשיא. ובן-ציון כ"ן מצא את הרוצח האמתי והוא הוציא את ההודיה מפיו והוא הפנה את כל חוד המשפט מן היהודי אל הרוצח האמיתי".⁷

תרפ"ט/1929 – נעשה אחד ממנהלי הוצאת שטיבל בברלין, וחידש את הוצאת **התקופה**, שערך יחד עם שאול טשרניחובסקי וד"ר שמעון רבידוביץ. בהשתדלותו (ואולי גם על חשבונו) יצאו לאור כל כתבי שאול טשרניחובסקי בעשרה כרכים.

תרפ"ט/1929 – אוקטובר. עלה עם משפחתו לארץ ישראל [ולא ב-1931, כפי שנכתב בטעות במקורות רבים].⁸ לאחר עלייתו המשיך לנסוע לאירופה לטיפול בנושאים שונים, ואולי כאן מקורה של הטעות. השתתף בעיתון **הארץ**.⁹ המשיך להשתתף בעיתוני אידיש בארצות הברית, ובהם **במארגען ג'ורנאל**.

תרצ"ג/1933 – הגן במאמריו על שלושת הנאשמים הרוויזיוניסטים במשפט רצח ארלוזורוב, ובהם אברהם סטבסקי, צבי רוזנבלט ואב"א אחימאיר.

תרצ"ד/1934 – פרסם קונטרסים בענייני השעה, בעיקר בימי משפט רצח ארלוזורוב, ובהם החוברת **לא אוכל להחשות: על דבר רצח ארלוזורוב**, וכן החוברת **האמת קודמת לשלום**.

תרצ"ד/1934 – הוציא מפעם לפעם עיתונים משלו, משלא נענו העיתונים האחרים לתגובותיו הפובליציסטיות.¹⁰

– פרסם סדרה סדרת כתבות "חמישים שנות היסטוריה ישראלית" בעיתונות העברית והאידישית.

תרצ"ה/1935 – היה בין מייסדי עיתון **הבוקר**.¹¹

תרצ"ח/1938 – ת"ש/1940 – ייסד וערך את העיתון ה"בלתי תלוי" **חדשות**, בדפוס מוזס בתל-אביב. העיתון התקיים כשלוש שנים בתכיפות ובמכתובות משתנות.¹² בספטמבר 1940 קנה מוזס את **ידיעות אחרונות**, הקשר עם כ"ן נפסק ו**חדשות** נסגר. תש"ג/1943, 6 באוגוסט – חידש את הוצאתו לאור של העיתון **הזמן** כעיתון בלתי תלוי נוסף, שהופיע במשך כמה שנים.¹³

תש"ז/1947 – "ל. קצנלסון, האיש ופועלו", מונוגרפיה מקיפה על יידו יהודה ליב-בנימין קצנלסון (בוקי בן ג'לי), שצורפה לספרו: **מה שראו עיני ושמעו אזני**, ירושלים, מוסד ביאליק, בצירוף דברי פרישמן.

תש"ח/1948 – בעל תעודת עיתונאי מס' 1.

תש"ח/1948 – יצא לאור ספרו **פרושים, צדוקים, קנאים ונוצרים: שיטה חדשה בחקר דברי ימי ישראל**, תל-אביב. הספר מבוסס על מחקריו במשך עשרות שנים. נוסח ראשון של הספר, "הפרושים והצדוקים", חובר בשעה שריצה שנת מאסר בעיר גורקי (1908).¹⁴

תש"ח/1950 – יצא לאור ספרו **גילוי סוד המגילות הגנוזות במערת יריחו**, הוצאת טברסקי, תל-אביב.¹⁵

תשי"ג/1953 – ייסד את כתב העת לדברי ימי היהודים והיהדות ברוסיה בשם **העבר**.

תשי"ז/1956 – תשי"ט/1958 – הופיע הספר **רבנות, חסידות השכלה: לתולדות התרבות הישראלית מסוף המאה ה'ט"ז עד ראשית המאה ה'ט"ט**, תל-אביב, אגודת הסופרים היהודים ליד דביר, שני כרכים (1956, 1958).

תשט"ז/1956 – פרס סוקולוב לעיתונות. בנימוקי השופטים הוגדר כ"אבי אבות הסקופים בעיתונות העברית".

תשי"ז-תשי"ח/1957-1958 – פולמוס עם דוד בן-גוריון מעל דפי **הבוקר** ובמכתבים פרטיים, על "החזון המשיחי והאידיאולוגיה הציונית" (**הבוקר**, 30.8.1957);

תשמ"ח/1988.
 גולדברג אסף, "עזבונו של בן-ציון כץ ז"ל (ליום-השלושים לפטירתו)", **חרות**, 28.2.1958.
 גרוסמן מאיר, "בן-ציון כץ ז"ל – מאחרוני העתונאים העצמאיים", **הבוקר**, 5.3.1958.
 גרינבוים יצחק, "פגישותי עם בן-ציון כץ", **העבר**, חוברת 1 (אלול תשי"ח), עמ' 8-5.
 הפטמן יוסף (חתום: י.ה.), **הבוקר**, כ"ה בכסלו תש"ו (30.11.1945). המדור שהוקדש ליובל השבעים.
 הרכבי-כץ, שרה, "זכרונות", **העבר**, 1 (אלול תשי"ח), עמ' 9-11.
 זמיר ארנה, "בן-ציון כץ", ויקיפדיה [נכדתו של בן-ציון כץ].
 יפה א"ב, "חיי שאול. ליום השנה למותו של שאול טשרניחובסקי", **על המשמר**, 24.9.1980.
 כץ בן-ציון, **על עתוננים ואנשים**, תל-אביב, צ'ריקובר, תשמ"ג/1983, עם מבוא מאת ג' קרסל.
 דוד לאור [חתום: ד. ל.], "מתי היה... בראי בתרא? שיחה עם ר' בן-ציון כץ", **ידיעות מעריב**, כ"ב אב תש"ח (27.8.1948).
 – (חתום: ד. דיוקנאי), "בן ציון כץ", "ראשים בישראל", **מעריב**, כ"א שבט תשט"ז (3.2.1956). [ליובל השמונים].
 לבנית רות, "טשרניחובסקי, אני זוכרת אותו היטב", **עתון 77**, שנה יא, גיליון 93 (חשוון תשמ"ח/אוקטובר 1987), עמ' 22. [הכתבת היא בתו של בן-ציון כץ].
 ליטאי א', "ר' בן-ציון כץ בן 70" **הארץ**, 1945.
 –, "בן-ציון כץ בן 75", **הארץ**, 1.12.1950.
 –, "בן-ציון כץ העתונאי (ליובל השבעים)", **ספר השנה של העתונאים**, תש"ז, עמ' 247-251.
 סוויט גרשון, "בן ציון כץ בגבורות: שרטוטים לדמותו של זקן העתונות העברית", **הדואר**, 1955.
 –, "בן-ציון כץ: אחרי מיטתו של זקן העתונאים העברים", **הדואר**, כ"ד שבט תשי"ח.
 [בלא חתימה], "על עיתוננים ואנשים", **הארץ**, 22.7.1983.
 עמיחי-מיכלין דניה, **אהבת אי"ש: אברהם יוסף שטיבל**, ירושלים, מוסד ביאליק, תשמ"א/2000.
 פרסיץ י', "שלשים להעדרו של בן ציון כץ", **הבוקר**, 7.3.1958.
 קלוזנר יוסף, "העילוי מדויג (למלאות שבעים שנה לבן-ציון כץ)", **המשקיף**, י"ח בכסלו תש"ו (23.11.1945).
 קרסל ג', "בן ציון כץ בגבורות", "בקרית סופר וספר", **דבר**, כ"ט בטבת תשט"ז (13.1.1956).
 –, "ערך: כץ, בן-ציון", **לקסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים**, תל-אביב, ספריית פועלים, כרך ב, תשכ"ז/1967, שם ביבליוגרפיה נוספת.
 רבי יעקב, "עיתונאי, תלמיד חכם, איש ציבור", **על המשמר**, 1.4.1983. [עם הופעת 'על עיתוננים ואנשים'. עדות על עבודתו ב'הזמן' הארץ-ישראלי ועל היכרותו עם בן-ציון כץ].
 רמבה, אייזיק, "פרשת האזכרה לבן ציון כץ", **העבר**, 1 (אלול תשי"ח), עמ' 21.
 –, "שלום לעפרך, ר' בן ציון כץ!", **חרות**, "יומן המדינה", 7.2.1958.
 שופמן ג', "בן-ציון כץ ב'העבר'", **ידיעות אחרונות**, "נצנוצים", כ"ז בניסן תשי"ד (30.4.1954) [לא כונס].
 –, "בן-ציון כץ", **כל כתבי ג. שופמן**, תל-אביב, דביר ועם עובד, תש"ך/1960, כרך ה', עמ' 152-153. לראשונה: **ידיעות אחרונות**, 7.2.1958.
 שלו מאיר, "יש לי עוד חדשות בשבילך", **חדשות**, "חדשות של שבת", 1.3.1985.
 שניאור זלמן, "במערכת 'הזמן' הוילנאי"; עוד על 'הזמן' הוילנאי וסופריו", כונס: **כתבי זלמן שניאור**, תל-אביב, דביר, תשי"ח/1958, כרך ט, עמ' 315-331. ועוד שם.

13. יעקב רבי העיד על עבודתו בעיתון זה ועל היכרותו עם בן-ציון כץ. "עם הופעת 'על עיתוננים ואנשים'", **על המשמר**, 1.4.1983.
 14. א' ליטאי, "בן ציון כץ בן 75", **הארץ**, 1.12.1950. (להלן: ליטאי); דוד לאור, "בן ציון כץ", **מעריב**, 3.2.1956. (להלן: לאור).
 15. בספר זה הוא נלחם כנגד כל החוקרים על זהות מחברי המגילות הגנוזות וזמנו, והביע את דעתו שאלה היו דווקא "אותם קנאים לוחמים". הוא תבע כינוס מדעי, ולמעשה "ויכוח פומבי" של כל חוקרי המגילות כדי להתפלמס עימהם על דעותיו אלה, ולא נענה. ליטאי; לאור.
 16. המאמרים **בהבוקר** ומכתבי דוד בן-גוריון לבן-ציון כץ ולאחרים, באדיבות ארכיון המכון למורשת בן-גוריון (אב"ג), חטיבת תיקי נושא, תיק מס' 501. תודה ללאנה פלדמן מן הארכיון על עזרתה הרבה.
 17. אייזיק רמבה **בחרות**, 7.2.1958, סיפר על מאמרו האחרון של בן-ציון כץ, אשר בו כתב "על הדרך לפתרון הסכסוך בין ישראל וערב". במשך שנתיים לא נמצאה הבמה שהסכימה לפרסמו, ולבסוף הסכים **חרות** להדפיסו והוא עוד הספיק לקרוא בעיתון "כעין צוואה שלו": "לחתום על ירושלים שתהיה ערבית – זהו פשע לאומי". לעומת זאת "העלה את הרעיון, כי נציע לערבים שיסכימו לאיחודה של ירושלים השלמה תחת הריבונות העברית, ותמורת זה שישאל חסכים להציג את כל המקומות הקדושים בעיר-הביירה, כולל הר-ציון אשר בידנו, לרשות גוף בינלאומי".

לעיון נוסף

הערה: חלק מקטעי העיתונות הגיעו לידי פגומים, כשחסרים בהם שמות הכותבים, שם העיתון, התאריך.
 אגרס אליהו, "עיתונות יהודית בוויילנה", **העיתונות שלנו**, 13 (פברואר-מארס 1995), עמ' 20-21.
 אונגרפלד משה, "בן ציון כץ", **במעגלי יצירה: הוגים, משוררים, מספרים ומסאים (מבחר מסות)**, כרך א, תל-אביב, עם הספר, תשל"ו/1975, עמ' 349-347. פורסם לראשונה בנוסח שונה **בהצופה**, 1955, ליובל השמונים.
 אחימאיר אב"א, "בן ציון כץ: לימין האמת", כונס בספר **עין הקורא: סופרים וספרים, עיתונאים ועיתוננים**, תל-אביב, הוועד להוצאת כתבי אחימאיר, תשס"ג/2003, עמ' 167-178. פורסם לראשונה: **המשקיף**, 21.11.1945; **חרות**, 23.12.1955; וכן "מסביב לגניזת ראש פשקה", **חרות**, 24.11.1950, בחתימת א' גיא; "בן ציון כץ לוחם האמת והצדק", **חרות**, 8.12.1950, בחתימת אבא אריכא; "כפתח בין העלמין", **חרות**, 16.1.1953, בחתימת א' קורא.
 –, "על ארבע הסערות של בן-ציון כץ", **חרות**, 21.2.1958; 7.3.1958; 14.3.1958; 21.3.1958.
 אילגובסקי דוד, "העילוי מדויג", **הבוקר**, כ"ה בכסלו תש"ו (30.11.1945). ליובל השבעים.
 באר חיים, יעקב גולדשטיין ויעקב שביט (עורכים), **לקסיקון האישים של ארץ-ישראל: 1948-1999**, תל-אביב, עם עובד, תשמ"ג/1983.
 ביאליק, חיים נחמן, **אגרות חיים נחמן ביאליק**, מכונסות ומסודרות בצרף הערות על-ידי פ' לחובר, תל-אביב, דביר, תרצ"ח-תרצ"ט, כרכים א-ה.
 בקי רות, "אבי אבות הסקופים: בנציון כץ", **קשר**, 7 (מאי 1990), עמ' 57-60, שם ביבליוגרפיה נוספת.
 ברונובסקי יורם (חתום: יוחנן רשת), "על עיתוננים ואנשים", "שבוע של ספרים". **הארץ**, י"ב באב תשמ"ג (22.7.1983).
 ברקוביץ י"ד, "הראשונים כבני אדם", ספר ראשון: "מן המיצר", בתוך: **כתבי י. ד. ברקוביץ**, תל-אביב, דביר, תשכ"ד/1964, כרך שני: סיפורי זכרונות, עמ' כו-לא, ועוד שם. על מערכת הזמן בוויילנה ועל בן-ציון כץ.
 גוברין נורית, **מאופק אל אופק: ג. שופמן – חייו ויצירתו**, תל-אביב, יחדיו ואוניברסיטת תל-אביב, תשמ"ג/1983.
 –, **המחצית הראשונה: דבורה בארון – חייה ויצירתה**, ירושלים, מוסד ביאליק,